Najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo

ZVON

3 2013




vadeMecum
na knjigo
SERGIO RUBIN • FRANCESCA AMBROGETTI
JEZUIT
PAPEŽ FRANČIŠEK
SE POGOVARJA
PRED
IZIDOM
CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
Prva slovenska založba

ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2013, letnik XVI, številka 3

Uredili
Andrej Arko
Jože Faganel
Ivan Mohar
Polona Mlakar
Tadeja Petrovčič Jerina
Marko Tavčar

Oblikovanje
Jurij Jančič

Računalniški prelom
Rok Ločniškar

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Rokopisi
mohorjeva@siol.net

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 54

Založili
Društvo Mohorjeva družba
zanj Jože Planinšek
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
zanjo Jože Faganel
in Goriška Mohorjeva družba
zanjo msgr. Oskar Simčič

Tisk
Dravski tisk d. o. o., Maribor

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR / 1.294 SIT
Letna naročnina
27 EUR / 6.470 SIT
Letna naročnina za tujino
45 EUR / 10.784 SIT

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

Ta številka je izšla v 600 izvodih.

Uvodnik

3 »Cerkev sveta in prekleta«
Ivan J. Štuhec

Leposlovje

5 Podarjaš mi objem
Irena Husu

7 Avgust
Erich Kästner

8 Dnevnik 2002 (VIII)
Akad. Alojz Rebula

11 Tragedija
Giovannino Guareschi

Esej

15 Navdih Rima
Tomáš Valena

24 Pesnitev *Martin Fierro*
Andrej Rot

32 Vili Stegu in novi humanizem
Edvard Kovač

34 Povratniki in zdomci med seboj
in z matično državo - drugače
Tomo Štefe

Pogovor

37 Relativnost dostojanstva osebe bi odprla vrata zlorabam in manipulacijam
Ivan Puc z dr. Romanom Globokarjem

Zapiski in ocene

44 Lev Detela: Zapleti v vijugah časa
Jernej Terseglav

44 Smiljan Trobiš: Zatišje
Jernej Terseglav

IVAN JANEZ ŠTUHEC

CERKEV

SVETA IN PREKLETA





»Cerkev sveta in prekleta«

Ivan J. Štuhec

Pod tem naslovom sem leta 2005 izdal pri Mohorjevi knjigo, v kateri sem povezal svoj osebni pogled na Cerkev s sinodalnim dogajanjem, saj je knjiga izšla po zaključku sinode. V uvodu sem zapisal, da je po letu 1996 obveljala v slovenski javnosti teza Tineta Hribarja, »da Cerkev ne spoštuje avtonomnosti posameznih družbenih področij in da skuša z etiko in religijo nad vsemi prevladati«. To stališče filozofa se je v slovenskem prostoru prijelo kot nepreverjeno dejstvo. Leve politične stranke so od tistega obdobja naprej razvijale svoj genetsko pogojeni anticerkveni sentiment. Sociologi religije iz slovenske politične šole na FDV so ob vsaki priložnosti izražali svojo protikrščansko naravnanost. Njihovi učenci novinarji implicite in eksplicite v svoji formi mentis delujejo proticerkveno in antikrščansko. Naj nekdo najde afirmativni članek o krščanstvu v enem od slovenskih dnevnikov v zadnjih petnajstih letih! Če bi tvegal stavo za eno celo mesečno plačo, bi zelo verjetno stavo dobil. V kulturno-umetniških okoljih je sled o krščanski kulturi, brez katere ni Evrope in ni Slovenije, izginila v smislu pozitivnega vrednostnega navdiha. V negativističnem ali nihilističnem smislu je krščanstvo vse navzoče. Ta duh časa, ki je postopoma prežel vse družbene pore, nas je pripeljal v situacijo, v kateri se kristjani upravičeno lahko počutimo ponovno ogrožene.

Starši naših dijakov mi pripovedujejo, kako sošolci sramotijo njihove otroke, ker hodijo v cerkev ali celo ministrirajo. V vsem svojem dosedanjem življenju nisem doživel, da bi me kdo ozmerjal na cesti ali se posmehljivo s pripombami oziral za mano. V zadnjih dveh letih se mi je to že večkrat zgodilo ... Enkrat celo od znane osebe iz gledališkega in literarnega sveta. In da ne govorimo o vsemogočih napisih po cerkvenih in drugih zgradbah, s tistim najhujšim, da je potrebno kristjane ponovno vse poklati.

Vse to govori v prid tezi, da so Cerkev in z njo kristjani v očeh slovenske javnosti predvsem nekaj, kar je potrebno preklinjati, zmerjati, psovati in na »umetniški« način provocirati oziroma žaliti ter tako preprečiti njen vzpon.

Tudi ko gre za resnične slabosti ali grešnost Cerkve in njenih članov se problem spotencira in predstavlja v najbolj skrajni negativni obliki. Pri vseh pedofilskih škandalih vesoljna Slovenija memorira imena samo iz vrst duhovnikov. Pri vseh finančnih škandalih je v ospredju samo mariborska nadškofija. Posplošitve pa gredo v smeri: vsi farji ste pedofili in Cerkev nas je ogoljufala in okradla. Oboje je sicer daleč od resnice, je pa hvaležna pogovorna tema za šanki, ob kavici in pri frizerju.

Razlog za to stanje duha vidim predvsem v tisti politiki v naši državi, ki v šolskem sistemu ni poskrbela za sistematičen način predstavljanja religij v duhu tolerantnosti in v duhu medsebojnega spoštovanja. Nato so najbolj odgovorni za to stanje duha mediji, ki

prevečkrat delujejo kot hujskaški agitprop svoje politične opcije in svojega materialnega interesa. Marsikaj bi lahko naredilo sodstvo, če bi prvim kvazi kulturniškim ekscesom reklo odločen ne (podgana v Marijinem naročju in sežiganje križa)! Ker ni bilo tako, je postala umetniška svoboda tudi to, da lahko pljuvaš, blatiš, onečastiš vse, kar je nekomu sveto. In ker pravosodje ni zavarovalo nobene svetosti, niti t.i. svetosti življenja ne, si provokatorji lahko privoščijo vse, kar jim pade na njihov izprijeni um.

…

Za svojo podobo pa je odgovorna tudi Cerkev sama. Ker je Cerkev sveta in grešna že po definiciji, naj pomeni, da zna v lastnih vrstah ustrezno ravnati s prekrški, prestopki, zločini ali kar je temu podobnega. Danes pač ni več dovolj, da zadevo greha zapremo v spovednico in se sklicujemo na njeno pravilo stroge molčečnosti. Z javnim grehom in deliktom je potrebno javno komunicirati na način, da se zadevam pride do dna, da se odgovorni in krivi pokličejo na odgovornost in da se nedolžnim povrne dobro ime, če so ga v času postopka izgubili. Neustrezen način komunikacije v Cerkvi je pogosto razlog za to, da medijski prostor upravičeno in neupravičeno manipulira naprej. Najmanj, kar Cerkev sama lahko stori, je, da o vsaki zadevi komunicira z javnostjo na odkrit in odprt način. Tako lahko zmanjša razloge za preklinjanje, čeprav vemo, da je sama pogosto nemočna, da bi jih odpravila.

Zmerjanje in preklinjanje je pravzaprav postalo moderen način preganjanja Cerkve in kristjanov. Bližamo se času, ko bomo kristjani manjšina v družbi. Bomo takrat deležni zaščite tako kot Romi in izbrisani? Morda, odvisno tudi od varuha človekovih pravic.*

* Oddano 16. 7. 2013, mdr. še kak teden pred nastopom slovenske svobodnjaške bratovščine pred Ljubljansko škofijo (op. ur.).

Podarjaš mi objem

Irena Husu

Vsak večer
mi pripoveduješ
pravljice iz Tisoč
in ene noči ...
jaz, lačen otrok,
požiram tvoje besede
s širokimi, nejevernimi očmi.

Preden zaspim –
pravljico za lahko noč
o Aladinovi svetilki,
ki ima čudežno moč,
pripoveduješ.

Sanjam odprtih oči:
»Nekoč za devetimi
gorami in vodami
je živela princeska v ledeni,
kamniti palači – zaklenjena,
zakleta ...«
Tvoja roka gladi,
tvoj glas, pravljičar,
me odnaša daleč,
daleč stran –
v kraljestvo gradov,
kraljev, spletičen, sanj ...

Dlan gladi,
razbija trpeče,
boleče vozle
telesa in duše,
le otrok sem še,
dete, ki potrebuje
tvoje cartanje,
ko sonce potone v mrak.

Le govori,
tvoj glas umirja
vse brzice, dirke,
nemirne kretnje,
viharje preteklih dni,
roka gladi,
razblinja pradavno bolečino,
ki se je naselila v vseh celicah,
v kosteh, v možganih,
v DNK, genih,
v krvi jo nosim,
bolest preteklosti,
po žilah se pretaka
bolečina doživetega.

Nenadoma
Aladinova svetilka
zažari v temi
v rumenooranžni
svetlobi.

Barvo in energijo
sonca ima – greje kot
tvoja nežna dlan.

Hvala ti,
pravljičar!

❧

Ničesar te nisem naučila,
ničesar me nisi naučil,
čeprav sva se ljubila.

Si me božal le v temi,
jaz pa sem te
objemala podnevi,
a ti si se izmikal.

Koliko stvari sva vedela,
poznala,
obvladovala,
skupaj občudovala,
le božati se nisva znala.

❧

Dear, for you

Tu si – na dosegu rok,
mlad, vihrav,
z iskricami v očeh,
s svetom, polnim sanj.

Tvoj dotik
se me dotakne,
me razneži,
zdravi rane,
blaži bolečine …

Podarjaš mi objem,
šepet toplih besed
ob blagodejni
modri svetilki,
spekter živahnih,
v mavrico
ujetih barv.

Ne klatiš mi
zvezd z neba,
ne poješ balad
o ljubezni večni,
ne prižigaš
varljivih sveč upanja.

Le tu si –
in to je vse,
kar vidim,
hočem,
kar imam!

Ne obljubljaš,
ne vabiš,
ne sanjaš
nedosanjanih sanj.

Le tu si –
na svoj preprost,
enostaven način.

Nenadoma se zavem –
diham s teboj,
merim tvoj utrip srca,
spremljam tvoj korak ...

To je vse,
kar potrebujem,
želim!

To je vse,
kar imam.

Avgust

Erich Kästner

Mar se ni sprevod mesecev, vesel in pisan in mračen, sprehodil mimo [mestnega škrica, ki je zložil pesmi, zbrane v tej knjigi], že več kot petdesetkrat? Pred njegovimi očmi, marsikdaj pa v vsej prazničnosti tudi skozi njegovo srce? Zdaj mu ne bi bilo treba drugega kot prerokovati za nazaj, vendar ni mogel. Spomini so se mu meglili kot v cenenem ogledalu. Pa ni bilo krivo ogledalo. Krivi so bili spomini. Kriva so bila velemesta. Saj so prav velemesta prepodila grmičje in drevje in travnike izza zidov. Ven k pokopališčem in živalskim vrtovom […]
Da nimajo filozofi navsezadnje prav? Se naša pot, pot skozi čas, res izgublja v polju napetosti dveh velesil, narave in zgodovine? […]
Čas mineva, čas traja in oboje se dogaja v istem hipu. Španski bezeg oveni zato, da lahko vzcveti. In cveti zato, ker bo ovenel.
Letne čase občutimo močneje kot stoletja.

Iz pesnikove spremne besede

Visoko dviga leto srp
in žanje, kakor kmet, poletne dni.
Kdor seje, žanje.
In kdor žanje, seje.
Vse traja, moja duša. In beži.

Slez se vzpenja izza plotov
v svoji stari noši iz krhke svile.
Bujne, ogorele, plavih kodrov
so sončnice podobne gruči potovk,
ki v rutah proti mestu so krenile.

Kdaj so prišle? Pač ne čez dan.
Saj zláto so med latami blestele.
Kdaj so prišle? Kar sredi sanj?
Ponoči, ko jih je, kot dlan,
v slovo gladil vonj lip, ki so dehtele?

V knjigah je modrost domača:
da celo neskončno ni neskončno.
Človek prostor, čas obrača.
Premeten je kakor kača –
nedostopno pa kar nedostopno.

Žitni voz se guga čez poljé.
Vrt dehti od mete in kamilic.
Pripeko vidiš. In tišino slišiš.
Kako droban je danes svet!
Ni pa mejá spokoju in idili …

Vse traja, moja duša. Toda dne
bo kmalu konec. Ob utrinkih zvezd,
ki zginjajo kot jok brez žalosti,
izreci željo, a imej na očeh:
vse traja, moja duša. In beži.

Iz pesniške zbirke *Trinajstero mesecev*. Prevedla **Nada Grošelj**



2002 (VIII)
Alojz Rebula

Četrtek, 19. septembra

Dokončal besedilo za Slovensko matico. Urednik Arko sporoča, naj dalje pošiljam svoj *Dnevnik* kot doslej. Tako sem začel *Dnevnik 1994*. To pisanje mi ni v manjšo slast kot pisanje romana, čeprav je lažje.

Petek, 20. septembra

Poslal uredniku Petriču *Credo* »Antidepresiv«. Jurišni pohod v hrib do razgleda nad lovsko kočo, kar bo dalo ponoči, upam, vsaj pet ur spanja. Pri maši tuj duhovnik izreče nekaj zanosnih besed o korejskih mučencih, o katerih prvič slišim.

Sobota, 21. septembra

Tudi za *Dnevnik* je treba ustvarjalnega razpoloženja: štiri strani.

Z Zoro proti mostu, ko nad stožcem Svibna pod Kumom grozi deževna črnina. Poslušam o zgodovini hišne kurjave, kako so otroci morali zlagati skladovnice polen in težkih »zglavnikov« (Pavle Zidar jih imenuje »glavnje,« pripomni moja spremljevalka, ki je tega močnega pisca večkrat dramatizirala). In pove, človeku, ki se še uči slovenščine, da so »glavnje« – razžagana metrska polena, navadno zložena v štirikotne stolpiče.

Poslušam tudi o njenem dogovarjanju z Mercatorjem glede lastništva poslovnih prostorov. Občudujem milo gospodarsko praktičnost, ta ljubezenski odnos do stvari.

Zvečer dialogec v kuhinji:

»Ti si sonček.«

»Ne, črna sem in igram teater.«

»Vse tvoje igre sodijo *v happy end*.«

»Ko bi vedel, kakšna sem v resnici, kakšna paničarka.«

»Saj, to si, kar pa ne izključuje svetlobe.«

Nedelja, 22. septembra

Ves dan dež. Ko berem Kazantzakisa, v Andolu pod Sv. Gregorjem na Dolenjskem odkrivajo spominsko ploščo dr. Franu Jakliču, mohorskemu piscu. Rad bi bil tam, na pobočju griča, kjer sva se s Stanetom srečala s tamkajšnjim župnikom, ki nama je govoril o Janezu Evangelistu Kreku, katerega kip, zdaj seveda odstranjen, je ohranjen v bližini.

Ponedeljek, 23. septembra

Sestavek o Jakliču za tržaško radijsko rubriko, zatem sprehod kljub vetru in dežju do sadovnjaka jablan v polju.

Zvečer mi Mario telefonira o slovesni poroki pred-

sednika Slovenske skupnosti, že dolgo ovdovelega dr. Štoko s Furlanko.

V reviji za primerjalno književnost mladi kritik Ogrin piše o kritičnih pristopih Franceta Vodnika, Vidmarja in Brnčiča, a na preveč abstraktni ravni. Zame je Vodnik filozofsko nad Vidmarjem, a ne po umetniškem čutu.

Torek, 24. septembra

Rojstni dan predragega pokojnega brata, ki mi ga je vzela Avstralija. Po Prekomorski brigadi progovni delavec, a s katerim se je dalo govoriti o Tolstoju. Nepozabne mi ostajajo njegove zadnje besede na vratih barčka Masè, preden je odšel na ladjo, mene pa videl, kakršnega me je pač videl v tistem trenutku: »Ne bodi baba!«

Kazantzakis mi je zmeraj bolj tuj, romantičnost, sladkobnost.

Gospa Anica mi prinese iz sevniške knjižnice knjigi *Ob Piavi* (Schubert) in *Plavi križ* (Vasja Klavora).

Sreda, 25. septembra

Poslal uredniku Arku za anketo *Zvona* imena 20 kulturnikov (10 tujih in 10 naših), popoldne korak v gozd s poti v Žirovnico, da vidim samo dve lisički. Doma pripravim za tržaško radijsko rubriko poročilo o knjigi o plavogardizmu, ki mi jo je nekdo poslal, verjetno avtor.

Četrtek, 26. septembra

Na obisku v Loki Stane, Edvard in hudo sključeni Janez. Stane vesel, da sem kritičen do Ehrlicha. Edvard se vrača s sestanka PEN na Ohridu kar privzdignjen. Janez prinaša buteljko Slomškovega vina. Debata o Ehrlichu; ali ni morda gledal na krščanstvo malo preveč sociološko, kot na nasprotni strani nedvomno Kocbek? Vsestransko svetal dan. Edvard, frančiškan, mi je prinesel knjigo o Frančišku.

Sobota, 28. septembra

Na Slovensko matico sam. Kava v barčku na vogalu Kongresnega trga, da okusim Ljubljano. Pahor bere že objavljeno, jaz pa iz napisanega v Loki. Nič prisrčnega z nikomer razen z ravnateljem dr. Mahničem, ki se priporoči za kaj novega, čeprav je že v tisku pri Matici moj *Arhipel*.

Po njegovem odhodu takšnih priporočil od Matice ni bilo več.

Domov grede berem *Družino,* ki še ni objavila mojega zapisa o Mercu. Zvečer se strastno začitam v *Tretji dan*. Ehrlich se mi zdi s svojo »krščansko državo« utopist, v svoji zagledanosti v Salazarjevo Portugalsko.

Nedelja, 29. septembra

Na obisku Igor in Alenka, ki je v Mariboru vodila neki simpozij. Odpeljeta naju v Trst, v to čudno domačo tujino. Kosilo Pri babici v Ljubljani.

Ponedeljek, 30. septembra

Zvečer Edi, ki naju popelje v klub na Donizettijevo. Tam se po mnogih letih srečam z nekdanjo učenko Evelino Umek, ki se iz Ljubljane vrača v Trst, in Pavletom Merkujem. Njegovo predavanje je na temo, ki mu je blizu kot skladatelju in slavistu: Beseda in zvok.

Doma zaznam s tabo nekaj kakor dokaz za nesmrtnost. Seveda ne za ono piškavo literarno.

Torek. 1. oktobra

Ves dan pred tvojim rojstnim dnevom v milini s teboj.

»Kaj hočeš, da ti dam za tvoj dan?«

»Dovolj, da si.«

Ivo Jevnikar mi pove, da je v Novi slovenski zavezi dr. Tine Velikonja napadel Mezetovo. Pa bi v publikaciji, ki idejno nadaljuje protikomunistično opcijo na Slovenskem, lahko prišlo do konfrontacij o pomembnejših stvareh.

Sreda, 2. oktobra

Svetloba tvojega dne. Jaz samo s čokolado. Napišem *Credo* za vse svete. Brez palice do policije in nazaj. Podvig! Ali iluzija?

Četrtek, 3. oktobra

Tipkanje *Dnevnika 1994*. Sprehod, *sine baculo* do križišča. Vdor teme ob časnikih: v slovensko osnovno šolo v Trstu je vpisanih 43 otrok, (kot v sedemkrat manjši Gorici), v Braziliji je Cerkev zgubila 25 milijonov vernikov, Bush utegne z vojno proti Iraku spodbuditi Kitajsko k napadu na Tajvan. Zora na seji hišnega sveta, zame je to nekaj preveč metafizičnega, jaz pa zmolim rožni venec za pokojno mamo na njen rojstni dan.

Petek, 4. oktobra

Iz Trsta nazaj v Loko z Igorjem. Kosilo v Trebnjem. Ajdovi žganci z vampi, kako slovensko! Doma pošta: Stane, Sitarjevi se zahvaljujejo za prispevek, urednik Zvona Arko želi nov blok mojega *Dnevnika*. Jaz nezadržno v gojzarje in na Mikote – za pet kostanjev…

Tone piše o Capudrovem predavanju v Celju in se sprašuje: zakaj provocira? Sam ne vem, za kaj je šlo.

Zvečer s peresom v Ajdni, zatočišču prvih kristjanov v skalovju Karavank, ko se je spodaj po dolini Save valila invazija barbarov. Na ta kraj me je – kot na nešteto drugih – odpeljal Stane. Na masivnem in težko dostopnem skalnatem otoku je še mogoče videti vdolbino v skali, ki so jo tisti kristjani uporabljali za oltar.

Stvar pišem v obliki radijske igre, seveda ne za Radio Ljubljana (motiv!), in tako zapravljam idejo, vredno romana, sijajnega simboličnega romana: kako je Kristusova manjšina odrinjena v defenzivno ždenje, medtem ko se v dolini tostranski svet vali mimo s svojim hrupom.

Sobota, 5. oktobra

Komaj sta Tone in g. Novak prišla na gank, me k telefonu pokliče dr. Hlebš, znani filozof, ki poučuje na neki visoki šoli v Avstriji, da me povabi na svoje predavanje. Omenim mu nedavno branje njegovega eseja o Janžekoviču. Sam pa omeni prihodnjo koroško Rebrco, to miniaturno Drago, ki bo posvečena odrinjenemu filozofu Bartlju. Zraven me opogumlja za knjigo o Maritainu. Pri pretipkovanju *Dnevnika* lahko pripomnim, da so me v tem smislu opogumljali mnogi, a knjiga je dejansko padla v splošen molk.

Slovo na ganku, potem ko sem se posvetil tudi obiskovalcema. Tone gre ves živahen v avto: pred njim je Florida, kamor ga vabi prijatelj.

Domotožni spomin na tedne z njim in z Zoro v Koloradu, s pohodom na tamkajšnje gore, na jurčke v višini 3000–4000 metrov …

Nedelja, 6. oktobra

Pregledal *Dnevnik 1989*. Nato na »moj« hrib, kjer pa kljub gošči kostanjev ni nič, niti ježic. Je le tišina, a brez skrivnostnega padanja plodov skozi veje, tiste zame najlepše od vseh muzik.

Doma dokončal *Dnevnik 1989*. Tone se zvečer telefonsko poslovi. Jutri odleti.

Ponedeljek, 7. oktobra

Kardinal Ambrožič: »Misel, da bi še enkrat govoril v Dragi, je sicer nepričakovana, a vseeno prijetna. O socialnem nauku Cerkve sem svoje čase vedel več ali, bolje, mislil, da vem, kot danes. Tako imam vtis, da obstajajo *disiecta membra,* iz katerih bi bilo težko ustvariti pametno telo. Vaše povabilo me bo prisililo, da si ustvarim neke vrste celoto. Najvarnejši naslov predavanja naj bi bil: *Misli ob robu cerkvenega socialnega nauka.*«

Marta Kunaver pošilja začetek svoje avtobiografije, namenjene Novi slovenski zavezi, in polemizira s Kušarjevo o Arharju.

Vabita me kneginji Sforza in Maria Ruspoli na sprejem v Cerveteri 23. oktobra. Seveda ne bova šla. Kneginji me verjetno imata na seznamu s sinode evropskih škofov pred desetletjem v Rimu.

Torek, 8. oktobra

Jutro posvetim korespondenci: pismo kardinalu Ambrožiču in izjava časnikarju Tinu Mamiću za *Ognjišče*. Po kosilu si na tihem zaželim Dolenjske, a se ji odpovem, ker me Zora vabi s sabo na sprehod. Na koncu mostu pa se odloči, da gre z mano v hrib in se pogumno prebije po visoki travi v gozd. A s kostanjem je isto kot na štajerski strani: niti ježic.

Sreda, 9. oktobra

V deževnem in mrzlem dnevu napišem nekaj strani *Dnevnika 1995* in še besedilo za predstavitev na Matici. Hišna skrb: kaj, če odpove centralna … Proti Radečam z zaprtim dežnikom, čeprav drobno rosi.

Četrtek, 10. oktobra

V Ljubljano na Matico, sam. Kava v Maksimarketu ob spominu na Kocbeka, saj je to njegov okoliš, območje njegovih povojnih vic, nato Matica. Tam so že Stane, Erika, Mario z Matejko, časnikar Paljk, Janez Gradišnik, Janko Kos (*Prešeren in krščanstvo*), profesorica Kacinova, gospa Kunaverjeva (*Ljudska pesem*), plavolaska z italijanskim priimkom (*Prevod iz filozofskega Njegoša*).Vsi so zgovornejši od mene, ki preberem svoje z lista. Še enkrat mi dr. Mahnič – »dokler sem jaz predsednik« – pokaže svojo razpoložljivost. Pri Šestici »kmečki menu« s Stanetom in Eriko, prisrčnost, a nič ekstatičnega, kakor nikoli ob izidu mojih knjig. Ta užitek mi ni dan in vem, da je to milost.

V vlaku z Magrisovim člankom o jezi: idejni aleksandrinizem. V posteljo grem potrt zaradi Zorine pripombe o uvodni noveli. Za pomiritev preberem nekaj o bojih okrog Rombona na Soški fronti. Nekoliko mi je že pravil o tistem gorskem vojnem blaznjenju radeški zdravnik dr. Matko, ki je bil tam vojak.

Tragedija

Giovannino Guareschi

Giovannino Oliviero Giuseppe Guareschi, italijanski pisatelj, novinar, satirik, humorist in karikaturist, se je rodil 1. maja 1908 v Fontanellah di Roccabianca na območju Parme. Po gimnaziji in delu pri dveh časopisih se je vpisal na pravno fakulteto parmske univerze, vendar študija ni končal, najbrž tudi zato, ker ga je čedalje bolj privlačilo novinarsko delo. Leta 1934 so ga vpoklicali v vojsko, po odsluženem vojaškem roku pa se je leta 1936 s svojim dekletom preselil v Milano, kjer je bil zaradi svoje, do takrat že z lastnim novinarskim in karikaturističnim delom dokazane humoristične žilice povabljen k sodelovanju pri novonastalem humorističnem štirinajstdnevniku Bertoldo, in sicer najprej kot ilustrator, že naslednje leto pa se je zavihtel na mesto glavnega urednika. Leta 1943 je izrekel nekaj premočnih kritik na račun Mussolinija, nekdo ga je ovadil in pristal je v zaporu, od koder so ga kazensko poslali v vojsko. Skupaj z drugimi podobno mislečimi italijanskimi vojaki so ga poslali v nemška vojaška koncentracijska taborišča, in sicer najprej na Poljsko, nato pa v Nemčijo, kjer je dočakal osvoboditev. Ko se je vrnil v Milano, je s prispevki in karikaturami sodeloval s časopisom Tempo Perduto, nato je postal urednik pri dnevnem časopisu Milano-Sera, nazadnje pa je sprejel delo glavnega urednika pri novem humorističnem tedniku Candido. Prav v tem časopisu je 28. decembra 1946 izšla njegova prva zgodba o don Camillu in Pepponeju z naslovom Don Camillo, ki je bila pri bralcih zelo dobro sprejeta, tako da je zgodbe še naprej pisal in so postale njegovo najbolj znano in priljubljeno književno delo. O obeh glavnih osebah je med drugim povedal to: »Ustvarila ju je Padska nižina. Jaz sem ju srečal, ju prijel pod roko in se z njima sprehodil sem in tja po abecedi.«

V Cervii ob Jadranskem morju, kamor je redno hodil na dopust, ga je 22. julija izdalo srce. Pogreba so se od znanih italijanskih osebnosti udeležili samo industrialec Enzo Ferrari in novinarja Nino Nutrizio ter Enzo Biagi.

Vasja Bratina

Kadar jeseni dežuje, so vasi na obrežju reke ob enajstih zvečer že čisto zapuščene, in če pomoliš nos skozi vrata, se ti zdi, da si pogledal na pokopališče. Če se s ceste zasliši krik umorjenca, ljudje, če so še pokonci, tesno zaprejo okna, če so v postelji, pa dajo glavo pod blazino.

Don Camillo je bral svojo debelo zbirko starih časopisnih prilog *La Domenica del Corriere,* v katerih je bilo vse polno železniških nesreč, požarov in poplav, ko je zaslišal praskanje po žaluziji okna. Približal se je in slišal pridušene klice.

Odprl je vrata in pred njimi je stal Peppone v čisto premočenem plašču in do kolen popacan z blatom.

»Kaj se ti je zgodilo?«

»Bojim se, da sem nekoga ubil.«

»Koga?«

»Nekega človeka. Če bi se bal, da sem ubil kakega konja, bi šel to zaupat živinozdravniku, ne pa župniku.«

»V takšnih primerih se je bolje zaupati karabinjerskemu marešalu. Vsekakor mi vse povej.«

Peppone si je lase, ki mu jih je dež prilepil na čelo, pogladil nazaj.

»Ni kaj dosti povedati,« je zamrmral. »Vračal sem se domov, ko sem pri prečkanju Trgca zalotil četverico pri trganju po zidovih nalepljenih razglasov, ki sem jih dal razobesiti danes zjutraj. Povedal sem jim, kar jim gre, in vsi štirje so planili name.«

»Peppone,« ga je resno prekinil don Camillo, »tukaj nisi pred sodiščem, temveč si pred spovednikom.«

»Skratka,« je nadaljeval Peppone, »spozabil sem se in je padlo nekaj zaušnic in vsi štirje so skočili name. Ker sem imel pri roki lesen kol, sem se branil in trije so pobegnili, četrti pa je obležal na tleh. Skušal sem ga postaviti na noge, vendar nisem več zaznaval njegovega srčnega utripa in sem ga položil nazaj na tla. Ker so se hitro začeli zbirati ljudje, sem zbežal. Naredil sem dolg ovinek čez polja in prišel sem.«

Don Camillo je zmajal z glavo.

»To je pa huda zadeva, gospod župan.«

»Krivda ni moja, saj so oni trgali razglase, ne pa jaz!«

»Toda ti si jih pretepel. Zadostovalo bi, da bi enega od njih zagrabil za ovratnik in ga odvedel h karabinjerjem.«

Peppone je skomignil z rameni.

»V takih trenutkih zares ne pomisliš na karabinjerje!«

»Treba se je le spomniti, da smo kristjani.«

»Kadar je posredi politika, pozabiš tudi na to. Ali je po vašem mrtev?«

»Če mu srce ni več bilo, je po mojem mrtev. Vsekakor bova to kmalu izvedela.«

Peppone je razširil roke.

»Kaj pa naj zdaj storim?«

Don Camillo mu je požugal s prstom.

»To bi me moral vprašati prej, ne pa zdaj, ko si ga že s kolom po glavi. Zdaj se lahko le še kesaš za storjeni zločin.«

Peppone se je zdrznil.

»Zločin! Nikakršnega zločina nisem storil! Saj vendar nisem razbojnik! Jaz sem poštenjak.«

»Saj, ker si poštenjak, imaš mirno vest. Torej se ti ni treba niti kesati. Prav imaš. Moti se tisti, ki si je izmislil peto božjo zapoved.«

Peppone je dvignil pogled.

»Mislil sem, da ste bolj človeški,« je rekel. »Bolj krščanski.«

Tokrat se je don Camillo razjezil.

»Le kako si lahko domišlja, da bo našel razumevanje in tolažbo nekdo, ki ubije svojega bližnjega in noče niti priznati, da je storil zločin?«

»Če bi ga hotel ubiti, bi storil zločin. Ubil ga je kol, ne pa jaz. Roka pravice bo lahko presodila, da sem ga ubil jaz, moja vest pa ne bo. Poleg tega ni rečeno, da sem ga ubil! Zakaj po vsej sili hočete, da sem ga? Če bi bili vi pošten duhovnik, bi morali v molitvi prositi Boga, da ni mrtev.«

Don Camillo je zavzdihnil.

»Jaz lahko le upam, da ni mrtev, in prosim Boga, naj ga obdrži pri življenju, če še ni mrtev.«

Peppone se je odpravil proti vratom, a se je nenadoma ozrl.

»Kam pa sploh grem?« je rekel. »Drugi trije so me zagotovo prepoznali. Če grem od tod, me bodo aretirali. Prišli bodo pome na dom, prijeli me bodo pred ženo in sinom. Pri nikomer se ne morem skriti, nikomur ne morem zaupati.«

Peppone je tako premočen in blaten vzbujal sočutje.

»Peppone,« mu je blago rekel don Camillo. »Saj vendar nočeš, da te jaz skrijem! Morilca ne morem odtegniti roki pravice.«

»Kaj pa, če ni mrtev? Ko bova izvedela, da je, bom šel sam od tod, do takrat pa imava čas za pogovor. Če me primejo zdaj, bom šel za zapahe, ne da bi kaj dojel. Pomembno je, da vse to dojameš. Ko razumeš, ti ni nič več pomembno, četudi te obesijo. V kinu sem videl resničen zgodovinski dogodek, ko se je nekdo pogovoril z duhovnikom in se potem pustil ustreliti z nasmehom na ustih, ker je dojel. Jaz zdaj ničesar ne razumem. Če pridejo karabinjerji zdaj pome, bom nemara zagrabil brzostrelko in začel streljati. Sam Bog ve, kaj bom storil.«

Don Camillo je prižgal svečo.

»Sezuj si čevlje in pojdi z mano potihoma gor,« je rekel.

Na podstrešju je bila sobica z zložljivo posteljo.

»To me spominja na čas, ko ste me tukaj skrivali pred Nemci, ki so me iskali. Pride čas negotovosti, spremeni se to in spremeni se ono, na koncu pa smo še vedno pod Nemci.«

»Zdaj je drugače, saj si takrat delal za nekaj pravičnega.«

»A morda zdaj ne delam? Če ne bi bil prepričan, da delam za nekaj pravičnega, ali mislite, da bi potem hodil naokrog po dežju, da bi izvedel, kdo so podleži, ki trgajo moje razglase?«

Don Camillo ga je zagrabil za ovratnik.

»Zakrknjeni zločinec! Ko se boš pojavil pred bož-

jim sodiščem, ne bo tam nobenega don Camilla, ki bi te skril na podstrešje!«

Don Camillo se je vrnil na podstrešje naslednji dan okrog poldneva.

»No, torej?« ga je vprašal Peppone in se hitro usedel na postelji. Don Camillo je na stol odložil steklenico in ponvice.

»Zlom lobanjskega dna, pretres možganov. Pravijo, da je bil udarec z železno palico.«

»Ni res!« je ugovarjal Peppone. »Vedno isti podleži si izmišljajo najbolj gnusne svinjarije proti nam!«

»Najsi bo železo ali les, resnica je, da se tisti nesrečnik še ni ovedel.«

»Me iščejo?«

»Jasno, da te.«

Peppone se je vrgel nazaj na majhno posteljo.

»Prekleta politika,« je vzkliknil.

Pride večer in don Camillo se pojavi z drugimi majhnimi ponvami.

»No, torej?«

»Upajo, da bo preživel noč. Vendar zdravnik ne zagotavlja, da bo jutri opoldne še živ. Bojijo se, da ima notranje krvavitve. Nisi nič jedel?«

»Kot da mi je kaj do hrane!« je vzkliknil Peppone. »Pa v zvezi z mano, je kaj novega?«

»Iskali so te na domu, premetali so vse od kleti do podstrešja. Tvojo ženo so zasliševali dve uri. Ničesar ni povedala, ker ne ve, kje si.«

Peppone je dvignil pogled proti don Camillu, kakor da bi ga hotel nekaj vprašati, nato pa ga je povesil.

»Ne, *ničesar* niso našli,« je rekel don Camillo s poudarkom na 'ničesar'. »A gotovo bodo. Mislim, da so čakali prav na kaj takega, da bi lahko preiskali hišo gospoda župana.«

»Nič takega ne skrivam!« je vzkliknil Peppone.

»To so tvoje zadeve. To ti pravim, ker bodo zaprli tvojo ženo, če bodo kaj našli. Saj ne, da bi mi bilo tega žal, vendar mi ni vseeno za tvojega nesrečnega otroka. Pij, okrepčalo te bo.«

Don Camillo je odšel, in ko se je čez dve uri vzpenjal po stopnicah, da bi šel spat, je zaslišal, da ga kliče Peppone, naslonjen na zadnjo stopniščno ograjo.

»Bedak!« mu je rekel don Camillo, ko je prišel v sobico. »Iz svojega skrivališča se ne smeš niti ganiti, ali pa se bo vse skupaj slabo končalo!«

»Kaj ima pri tem moja žena?« je vprašal Peppone. »Ne morejo je zapreti.«

»Dobro,« je pripomnil don Camillo. »Torej lahko mirno spiš. Lahko noč!«

»Don Camillo!«

»Kaj je?«

»Na koncu delavnice sta dva soda strojnega olja z rdečim znakcem na pokrovu. Treba bi ju bilo odkotaliti na nasip in vreči v reko.«

»Zakaj pa?«

»Izvor olja ni čisto uraden. Vam bom pozneje pojasnil.«

»Se bomo potrudili to storiti,« je zamrmral don Camillo. »A če hišo stražijo, ne bom niti poskusil. Vedi, da je to, kar hočeš od mene, čista svinjarija. To bom naredil zgolj zato, da se nesrečni otrok ne bi znašel zapuščen na cesti. Bog mi bo odpustil.«

Don Camillo se je drugi dan vrnil šele zvečer in je našel Pepponeja čisto razburjenega.

»Tam sem bil do tega trenutka. Dal sem ga v poslednje olje. Čudež bo, če bo zjutraj še živ.«

Peppone si je zakopal obraz v dlani.

»S sodi ni bilo kaj storiti,« je povedal don Camillo. »Hišo stražijo dan in noč. Videl sem tvojo ženo.«

»Kaj pravi?«

»Ko imaš otroke, ti glave ne sme mešati politika.«

»Kako je pa z otrokom?«

»Kar naprej sedi na mostu in čaka, da se vrneš.«

Peppone je skočil pokonci.

»Zdaj grem!« je rekel odločno.

»Dobro, karabinjerji te že nestrpno pričakujejo.«

Peppone se je spet usedel.

»Don Camillo, je torej to uteha, ki ste mi jo zmožni dati?«

Peppone je bil vreden vsega usmiljenja, saj ni jedel in je imel upadel obraz in utrujene oči, vendar don Camilla to ni ganilo.

»Cerkev ni stroj za razdeljevanje, v katerega bi dal tri očenaše, obrnil ročico, in že bi prišla ven uteha. Uteho plačaš s trpljenjem. Potrebno pa ga je veliko in ti sam boš vedel, kdaj ga bo zadosti. Jaz ti lahko pomagam le tako, da trpiš močneje, in ti s tem skrajšam čas trpljenja.«

Peppone je bil na smrt utrujen in je zaspal, naslednji dan pa ga je ob desetih dopoldne prebudilo žalobno pozvanjanje cerkvenih zvonov. Zdelo se je, kakor da so obešeni na strop sobice, nad njegovo glavo.

»Preminil je,« je rekel don Camillo, ko se je čez pol ure pojavil pri vratih. »Poleg tega so karabinjerji našli soda.«

»Kaj pa moja žena?«

»Prijeli so jo. So jo že dali za zapahe.«

»Tega ne morejo storiti!« je zakričal Peppone. »Ona nima nič s tem! Ničesar ni vedela! Kaj pa otrok?«

»Še vedno je doma s tvojo materjo. Še kar miren je.«

Peppone je vstal.

»Moja žena ne sme ostati notri. Grem se predat. Sam bom vse pojasnil. Še prej pa bi rad videl otroka.«

»Pravzaprav je to pravično, vendar počakaj na noč, sicer te bodo pri priči ujeli. Dobro bi bilo, če bi se prej posvetoval s kakšnim odvetnikom. Morda je bolje, da ostaneš na begu.«

»Moj odvetnik je Bog!« je odvrnil Peppone. »On ve, kako je vse skupaj potekalo, in mi bo pomagal. Bog ve, kako sem trpel v teh dneh!«

»Dobro bi bilo, da se obriješ in malo okrepčaš,« je rekel don Camillo, ki ga je to še preveč ganilo. »Tak, kakršen si zdaj, boš prestrašil otroka. V njegovem srcu moraš pustiti lepo, vedro podobo, saj jo bo imel pred očmi, ko bo čakal na tvojo vrnitev.«

Ko je padel mrak, je don Camillo pospremil Pepponeja do vrtne ograje. Peppone jo je preskočil, se obrnil in obstal. Don Camillo mu je podal desnico in stisk njunih rok je bil tako močan, da bi strl svet.

Peppone je izginil v noč in don Camillo je stekel pokleknit pred Kristusa.

»Jezus,« je rekel, »to je bilo pa srce parajoče. Še vedno imam solzne oči.«

»Ubogi Peppone,« je zavzdihnil Kristus. »V hišo bo stopil s polj in se znašel pred svojo ženo, ki mu bo mirno rekla: 'Ah, si se vrnil? Je bil posel uspešen?' 'Kateri posel?' bo vprašal Peppone. 'Tisti, o katerem si mi pisal v pismu, ki si mi ga poslal iz mesta.' Potem mu bo rekla: 'Veš, prišel je don Camillo in odnesel ona dva soda strojnega olja, kakor sta se dogovorila.' Nato mu bo povedala zadnje novice: 'Predvčerajšnjim ali še kak dan prej je onega tepca Pilettija mahnil z lesenim kolom po glavi eden od tvojih mož, ker ga je zalotil pri trganju razglasa. Nič hudega mu ni bilo, dobil je le za oreh veliko buško. Govorili so, da si ga udaril ti, a ko sem jim pokazala tvoje pismo iz mesta, so utihnili. Danes zjutraj je umrl dedek Corinijevih. Don Camillo je namigoval, da nisi šel v mesto, temveč v Beograd po ukaze peklenske Kominterne in še druge neumnosti …' Don Camillo, kaj misliš, da si pridobil z uprizoritvijo te sramotne komedije?«

»Marsikaj, Jezus.«

»Kaj na primer?«

»Kot prvo dva soda, ki nista bila polna olja, temveč brzostrelk, pištol, streliva in drugih peklenskih zadevščin. Kot drugo sem nekoga podučil, kaj se lahko zgodi nekomu, ki se zateka k nasilju. Kot tretje sem nekomu podaril družino in življenje, o katerih je že mislil, da ju je izgubil. Jezus, to ni duhovniška šala, temveč najbolj iskreno dejanje duhovnika, ki duše rešuje, preden se izgubijo. Težko, da bo Peppone še kdaj koga udaril s palico. Jezus, to ni bila duhovniška šala in ti to veš, ker veš, kaj sem jaz izkušal ob pogledu na tolikšno trpljenje onega nesrečnika.«

Kristus je zavzdihnil.

»Don Camillo ima vedno prav. Njegove oči so majhne, a daleč vidijo. Naj ti Bog varuje vid.«

❦

Peppone in don Camillo sta se srečala čez nekaj dni.

»To se bo končalo tako, da vas bom ubil,« je mrko rekel Peppone.

»Raje o vsem malo premisli. Morda bo res tako, čeprav ne verjamem.«

»Tudi jaz ne,« je zamrmral Peppone. »Vendar se bo kaj hudega zagotovo zgodilo.«

Slavnih sodov, ki sta izpraznjena ležala na dnu reke skupaj s preostalo že rjasto vsebino, pa nista omenjala.

Iz knjige: G. Guareschija *Don Camillo in Peppone*. Prevedel **Vasja Bratina**.

Tomáš Valena

Navdih Rima

Italijanski motivi pri Plečniku

»Mi imamo lastno originelno moč – vendar bode treba tudi nam še večkrat iti v Rim ponjo.«[1] *Jože Plečnik*

Kolikšen pomen gre pripisati tej izjavi mladega Plečnika? V Italiji je doživel kulturni šok,[2] *v osnovi je bil malodušen in ga je mučil občutek manjvrednosti, ki so ga le sem ter tja prekinjala obdobja pretirane samozavesti in kritičnega razpoloženja mladeniča, ki sam vse najbolje ve. Italija je bila njegovo prvo in zato tudi najpomembnejše kulturno popotovanje in tako rekoč ga lahko opazujemo, kako skuša izostriti svojo moč presojanja, kako korak za korakom precizira svojo arhitekturno držo.*

Izjava je krepka in jo zato radi pogosto navajamo. Predvsem pa prvikrat v tako zgoščeni obliki pokaže na Plečnikovo navezovanje na Italijo in s tem tudi na antiko kot izvor njegovega pojmovanja arhitekture. Ta pa je ena od vrat, ki vodijo k razumevanju njegovega dela. Italijansko popotovanje je poleg tega tudi ena od dveh odločilnih prelomnic[3] v njegovem življenju in poklicnem razvoju, za razumevanje teh prelomnic pa je zelo dragocen kakršen koli namig, ki osvetljuje predelovanje zunanjih vplivov. Vseeno menim, da tej izjavi ne gre pripisovati pretiranega pomena, vrh tega pa je treba sprva analizirati, kaj pravzaprav pomeni.

Pismo bratu Andreju, njegovemu »mentorju«, je napisano v prešernem razpoloženju samozaupanja. Plečnik končno napreduje s projektom dolge cerkve,[4] samozavestno zavrne neko ponudbo z Dunaja, zaveda se svoje vrednosti in jo pri občasnih stikih v Rimu tudi jasno pokaže. V mestu, ki se mu zdi »grandiozno«, se dobro počuti, z bivanjem tam si bistri sposobnost opazovanja in presojanja. Pri tem sam sebe na novo izumlja, zbira posamezne utrinke in išče velike, jasne forme. Suvereno posplošuje, govori o Nemcih v Rimu, o Rusih in Slovanih. Izjava je umeščena prav v ta kontekst. »Mi« namreč pomeni »Slovane« (oziroma Slovence), tem pa manjka velika linija, saj se prepogosto vdajajo *»želji […] po malih, fantastičnih igračah«*. On sam, mladi Plečnik, pa ima prave ideje (*»idejale«*); o tem je prepričan.

Po *»originelno moč […] iti v Rim«* je seveda poetična metafora. Moč je kakopak že tukaj, v Rimu (in na tem mestu lahko »Rim« razširimo na celo Italijo) jo je treba le še kultivirati, oplajati. Kako pa naj si to kultiviranje konkretno predstavljamo? Plečnik na pot vzame prekipevajočo ustvarjalno moč, predvsem pa malone seizmografsko občutljivost. Išče razpoloženja, ideje, koncepte, v katerih bi lahko udejanjil te svoje potenciale. Po kaj torej želi iti v Rim? Po prečiščene forme? Klasične tipologije? Arhitektonske motive, ideje oziroma rešitve? Poglejmo si prtljago, ki jo je prinesel iz Rima.

Italijanski motivi

Plečnik prispe v Rim 26. 1. 1899 sredi hudega naliva in se nastani – podobno kot 160 let pred njim že Giovanni Battista Piranesi – v stolpu Palazzo Venezia.[5] Palača, ki je po campoformijskem miru skupaj z Benetkami pripadla Avstro-Ogrski, je med drugim služila kot bivališče za državne štipendiste v Rimu. Plečnik se je torej na tem znamenitem kraju tik pod Kapitólom vselil v 8 x 8 x 8 m veliko stolpno sobo, ki je ponujala čudovit razgled na mesto. Če prebiramo

Plečnikove zapiske iz Rima in upoštevamo še druge njegove izjave iz tistega časa, si lahko ustvarimo kar dobro sliko o tem, kako zaznava in sprejema, kar vidi. Domnevamo lahko, da je veliko tega, kar mu je v Italiji prišlo pred oči, s slik in po opisih poznal že na Dunaju. Sedaj pa je prevzet, nemalokrat celo omamljen od neposrednega videza in prostorskega, plastičnega učinka stavb, prostorov in situacij. Kako pa te vtise predela, kako si jih pripravi za poznejšo idejno produkcijo? Kako ugledane situacije, slike in motive predela v arhitekturne koncepte? Poglejmo si pobliže nekatere izmed njih in sledimo njihovemu pojavljanju v umetnikovem poznejšem delu.

V enem izmed nedatiranih pisem bratu Andreju z začetka dvajsetih let Plečnik v svojem rojstnem mestu Ljubljani pogreša stebre, ki so značilni za mestne prostore v Italiji.[6] Stebri kot ključni antropomorfni elementi arhitekture nasploh, zasidrani v tradiciji grških stebrišč, rimskih forumov in lož italijanskih renesančnih mest, Plečniku po izkušnji Italije pomenijo prispodobe humanističnega mesta. Poltransparentno stebrišče posreduje med zasebnostjo hiše in javnostjo mesta ter ustvarja vmesni prostor komunikacije, človeku prijazen življenjski prostor sredi mesta. Kako trajno je ta južnjaška izkušnja vmesnih prostorov mesta, ki jih ščitijo antropomorfni stebri, zaznamovala Plečnika, kažejo brezštevilne reminiscence iz njegovega poznejšega dela.

V Pragi lahko omenimo pet nerealiziranih monumentalnih stebrov v Vrtu na okopih, ki naj bi osenčili prehod iz Tretjega grajskega dvorišča na vrt. Le sto metrov naprej pa je bila na stičišču med gradom in vrtom izvedena stebrišča lopa Bellevue, ki deluje kot loža s pogledom na mesto. Tudi cerkev svetega Srca Jezusovega v Pragi je sprva zasnoval kot peripteros, tj. volumen, obdan s stebriščem, ki mu je dodal še beneški kampanile. V Ljubljani pa pozneje srečamo čisto prava stebrišča kot kolonade, bodisi na Stadionu bodisi kot pokrite tržnice, ki se pnejo vzdolž reke. Arhitektova rimska izkušnja navsezadnje odzvanja tudi v stebriščni lopi ob stari gotski cerkvi svetega Jerneja. Situacija z osnovnim volumnom in stebrnim plaščem spominja na cerkev S. Lorenzo in Miranda, ki so jo okoli leta 1600 vzidali v tempelj Antonina in Favstine na Forumu Romanumu. V Ljubljani je kakopak vse nastalo v obratnem vrstnem redu. V tej zvezi bi prav tako lahko omenili tudi propileje na pokopališču Žale in arkado z balkonom pred fasado v notranjem dvorišču samostanskega kompleksa Križanke, oboje v Ljubljani, ali ložo pred Prešernovim gledališčem v Kranju in še nekaj drugih primerov. Pomen rimsko-antičnega motiva stebra in stebrišča je v Plečnikovem delu več kot očiten.

Obeliskov, prostostoječih stebrov, torej vertikalnih elementov, ki v Rimu že od Siksta V. naprej tvorijo orientacijsko mrežo mesta, ni treba posebej izpostavljati, saj je njihovo mesto v Plečnikovem delu dobro znano. Kjer koli se mu ponudi priložnost, vertikalne elemente uporabi v podobni funkciji. Tako se je zgodilo na nepravilnem Tretjem dvorišču Praškega gradu, kjer obelisk usmerja gibanje okoli katedrale, z Napoleonovim stebrom na Trgu francoske revolucije v Ljubljani, 1929, ki zaključuje os Vegove ulice in ureja kočljivo prostorsko situacijo pri samostanu Križanke, ali prav tako v Ljubljani z Marijinim stebrom na Šentjakobskem trgu (danes Levstikov trg), 1938.

Še bolj zanimiv je motiv vertikalnega elementa na stopnišču, s katerim Plečnik zelo pogosto poudari učinek vzpenjanja stopnic. Najbolj dramatičen primer take situacije v Rimu je nedvomno obelisk vrh Španskih stopnic pred cerkvijo Trinità dei Monti. V Rimu pa je tudi nekaj skromnejših situacij, ki Plečniku kot pozornemu mestnemu sprehajalcu zagotovo niso ušle in ki so botrovale dejstvu, da se je tip stopnišča, ki ga okrepijo arhitektonske vertikale, trdno usidral v Plečnikovi zakladnici motivov. Tukaj imam v mislih denimo manjši steber na Vignolovem stopnišču, ki vodi s Kapitolskega trga proti cerkvi Santa Maria in Aracoeli. Prav take skromne, bežne situacije so pri Plečniku dokaj pogoste: v Ljubljani na primer kandelabri v Gledališki stolbi, na Gerberjevem stopnišču ali na stopnišču pri Svetem Jerneju.

V monumentalni obliki, ki jo lahko primerjamo s situacijo na Španskih stopnicah, je Plečnik načrtoval obelisk na stopnicah v Rajskem vrtu Praškega gradu. Tu pride do izraza še en rimski motiv: klasični moško-ženski par obeliska in vodnjaka oziroma sklede. V kompaktni obliki ga je uresničil Bernini v osrednjem vodnjaku na Piazza Navona.[7] Plečnik se seveda spet navezuje na prostorsko izdiferencirano situacijo Španskih stopnic: visoko zgoraj dvostolpna cerkvena fasada z obeliskom, globoko spodaj definiran prostor trga z vodnjakom v obliki ladje, vmes med njima pa stopnice v celotni širini prostora. Natančnejši zgled za rešitev iz Rajskega vrta bi le stežka našli. Monolit za Rajski vrt so v Mrákotínu dvakrat odlomili, a se je obakrat prelomil na dvoje. Del drugega monolita je Plečnik pozneje postavil na Tretjem grajskem dvorišču. A tudi tam, kjer na absolutno vodoravni površini ni bilo nobene dramatične višinske razlike, je iskal ženski protipol. Navsezadnje ga je našel v povečanem Orlovem vodnjaku

pred vhodom v Vladislavsko dvorano. Plečniku se je še enkrat ponudila priložnost, da uresniči ta arhaični motiv pokončnega kamna in sklede, ki sprejema vodo: z izpostavljenim Marijinim stebrom in skledastim vodnjakom sredi malega gaja na Šentjakobskem trgu v Ljubljani.

Eden izmed najbolj svojstvenih motivov, ki jih je Plečnik prinesel iz Rima, je Cestijeva piramida. Ta ni smela manjkati v skicirki nobenega izobraženega rimskega popotnika. Njena vitka, bela kristalinična oblika je očarala tako Piranesija kot Goetheja, Schinkla in Le Corbusierja. Od Plečnika se nam sicer ni ohranila niti ena sama skica piramide, toliko bolj pa lahko njeno sled zasledujemo v umetnikovem delu. Seveda ne moremo prav za vsako piramido trditi, da jo je mogoče zvesti na rimski zgled, a posebnost njene lege je vseeno zanesljivi znak: vključena je namreč v Avrelijevo mestno obzidje, kar je za piramide sicer povsem atipično. Ker pa je bila to za Plečnika edina izkušnja piramide, pozneje pri malone vseh njegovih piramidah najdemo tako ali drugačno povezavo z linijo kakega zidu. Vitko piramido v Vrtu na okopih na Praškem gradu, 1926, kjer je motiv prvikrat uporabljen, je postavil v linijo na tem mestu povsem porušenega varovalnega zidu, ki so ga po revolucionarnem letu 1848 postavili kot zaščito pred meščani. Podobno stoji tudi istočasno načrtovana Zoisova piramida v povezavi z ljubljanskim južnim mestnim obzidjem. Obe piramidi, ki sta si po velikosti in proporcijah podobni, opravljata poleg tega kot vertikalno znamenje seveda tudi napotovalno in posredovalno funkcijo med ključnimi elementi mestnega prostora. Njuno idejno navezovanje na linijo zidu pa vsekakor ostaja posebnost, po kateri se Plečnikove piramide razlikujejo od večine drugih piramidalnih postavitev.

Plečnik zagotovo najbolj očitno citira Cestijevo piramido pri preureditvi Rimskega zidu v Ljubljani, 1936. Tukaj tako rekoč ni mogel drugače, kot da je situacijo iz Avrelijevega zidu v Rimu ponovil pri mestnem obzidju rimske Emone. Zanimivo je opazovati, kako si Plečnik v primeru, v katerem je vzporednost z rimsko situacijo nadvse očitna, dovoli precejšnjo svobodo in se od zgleda v več pogledih odmakne. Medtem ko sta bili Zoisova piramida in piramida v Vrtu na okopih gladki (le občasno z bršljanom poraščeni) kamniti piramidi, je bila piramida v Rimskem zidu že od samega začetka zamišljena kot travnata piramida z grobim kamnitim in betonskim jedrom. Ima pravokotni, ne kvadratični tloris, poleg tega pa v obzidju ne stoji aksialno, temveč je enostransko naslonjena nanj, njen volumen pa je neklasično odrezan na liniji zidu. Povsem nekonvencionalna je tudi uporaba piramide kot prehoda v obliki predora z banjastim obokom, ki ga na cestni strani uvaja lok na dveh maniurističnih konzolnih stebrih. Vse skupaj torej zavestni odkloni od klasičnega zgleda Cestijeve piramide, kakor da bi bilo treba na tem mestu zabrisati sledi, ki vodijo v Rim.

V Plečnikovih ureditvah zunanjih prostorov bi zagotovo lahko našli še druge rimske motive. Omenjeni pa naj zadostujejo za ponazoritev navdiha, ki ga je mladostna izkušnja Italije Plečniku nudila vse življenje. Na tem mestu se tudi ne želim podrobneje ukvarjati s širšim področjem bolj ali manj očitnega prevzemanja stavbnih tipologij, konkretnih stavb ali situacij, saj človek pri tovrstnem »raziskovanju virov« zlahka zdrsne v špekulacije. V nekaterih primerih pa je sklicevanje očitno brez slehernega dvoma oziroma je tudi potrjeno s Plečnikovimi lastnimi izjavami. K tej skupini primerov spada zlasti nonšalantna uporaba beneškega kampanileja, pogosto skupaj z levom svetega Marka, kot na primer pri projektu povečave cerkve na Trsatu, 1909, v enem izmed zgodnjih projektov za cerkev Svetega Duha na dunajskem Ottakringu, 1910, ali v zgodnji varianti cerkve svetega Srca Jezusovega na Vinohradih v Pragi, 1922.Pokritim tržnicam skupaj s Tromostovjem v Ljubljani zagotovo botruje beneški Canal Grande.

Pri Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani pa je imel Plečnik verjetno pred očmi kar več italijanskih palač, ki z enim vogalom stavbe izrazito štrlijo v mestni prostor. Pomislimo lahko na rimski Palazzo Farnese ali – kakor je mojster nekoč sam omenil svojemu učencu Edvardu Ravnikarju – na Palazzo Medici-Riccardi v Firencah.[8] Nenazadnje je Plečnik v oknu velike čitalnice prvega osnutka knjižnice iz leta 1930 prikazal pogled na toskanski renesančni palazzo. Konec koncev tudi ne bo pretirano zapisati, da se je koncept nepovezanega sosledja različnih poslovilnih vežic na ljubljanskem pokopališču Žale verjetno razvil iz spomina na sprehod po rimski nekropoli vzdolž Vie Appie in njene mnogotere nagrobne arhitekture.

Nekoliko pobliže pa si želim ogledati rimsko-italijanske vplive na Plečnikove koncepte cerkvenega prostora. Iz njegove lastne prakse in tudi iz nekaterih izjav vemo, da je pri cerkvenih prostorih dajal prednost ravnim lesenim stropom pred odprtimi ostrešji.[9] Pri poznejših širokih, dvoranskih cerkvenih prostorih tako v Ljubljani kot v Pragi, za katere so značilni veliki razponi, je to kakopak terjalo inže-

nirske konstrukcije, ki so jih v urbanih, industrijskih središčih tistega časa največkrat izvajali kot jeklene palične konstrukcije. V skromnejših podeželskih razmerah, denimo v Bogojini ali pri Svetem Mihaelu na Barju, kjer se je moral Plečnik poslužiti običajnih tesarskih konstrukcij, pa so bili nujni dodatni oporniki v cerkvenem prostoru in morebiti tudi dodatne ločne stene, ki so podpirale strešno in stropno konstrukcijo. Ta konstrukcijski motiv, ki je izviral iz rimske inženirske arhitekture, so v oplemeniteni obliki občasno uporabljali tudi še pri gradnji zgodnjekrščanskih cerkva. V rimski cerkvi Santo Stefano Rotondo iz 5. stoletja stojita sredi oltarnega prostora dva vitka stebra, ki nosita ločno steno z razbremenilnimi odprtinami, ta pa nosi raven lesen strop. Plečnik v Bogojini povzame ta motiv in razvije iz enega samega nizkega stebra s štirimi loki tehnično pogojeno prostorsko mojstrovino, ki strop deli v štiri dele, te pa je možno udobno premostiti z dvojnimi okroglimi gredami. Čeprav Plečnik nikjer ne omenja cerkve Santo Stefano Rotondo, je podobnost obeh situacij, ki tiči v motivu lokov, razbremenilnih odprtin, barvitosti sten in stropa ter v uporabi svetlobe, tako osupljiva, da lahko z gotovostjo trdimo, da gre za zavestno navezavo na rimski zgled.

Nadaljnji motiv cerkvenega prostora, katerega sled nedvomno vodi v Rim, je korna pregraja z dvema ambonoma, ki štrli daleč naprej v glavni prostor. Najti ga je mogoče v marsikateri zgodnjekrščanski in srednjeveški cerkvi v Rimu, in sicer kot prostor pred oltarjem v glavni ladji, razmejen z marmornato pregrajo, pri čemer se levo in desno nahajata oba ambona kot nekoliko dvignjena bralna pulta, do katerih se pride po nekaj stopnicah. Tako situacijo najdemo denimo v Santa Maria in Cosmedin, v San Clemente[10] ali po rekonstrukciji v začetku 20. stoletja tudi spet v Santa Sabina na aventinskem griču. Predvsem amboni so v tej obliki že v srednjem veku prišli iz mode. Zanimivo je videti, kako si Plečnik izbere ta zelo izrazit prostorski motiv – pravzaprav gre za koncept prostora v prostoru – in ga preobrazi v inovativno liturgično rešitev. Prikličimo si v spomin situacijo oltarnega prostora pri Svetem Frančišku v Ljubljani in pri cerkvi svetega Srca Jezusovega v Pragi. V obeh primerih gre za prostoren, skoraj kvadraten, s korno pregrajo obdan prezbiterij, ki je povsem integriran v širok glavni prostor cerkve. Na obeh prednjih vogalih v smeri zbranega občestva sta nameščena dva rahlo privzdignjena, skoraj kvadratna ambona. Plečnika je očitno mikala zgodnjekrščanska koncepcija prostora v prostoru. Toda ni je uporabil kot hierarhični prostorski element, ki duhovščino ločuje od laikov kot v zgodnjem srednjem veku, temveč je prezbiterij z obema ambonoma tako umestil v cerkveni prostor, da ga s treh strani obdaja občestvo in da mesti, s katerih se oznanja božja beseda, stojita sredi božjega ljudstva.

Najizrazitejša značilnost cerkve svetega Srca Jezusovega je zagotovo plašč iz temnega klinkerja, prepreden s svetlimi kamni. Ta namig na Semperjevo teorijo oblačenja (Bekleidungstheorie) in na začetke arhitekture v tekstilni umetnosti so že od nekdaj interpretirali kot kraljev hermelinski plašč. Če tej metafori oblačenja sledimo še nekoliko naprej, bomo zgornji zaključek plašča, ki se nagiba stran od navpične stene in iz katerega štrli še en bel volumen z vrsto oken, interpretirali kot ovratnik. Ta motiv se dosledno vleče okrog cele stavbe in se še enkrat ponovi na zvoniku. Poleg omenjene tekstilne interpretacije pa imamo za »ovratnik« tudi neposredni zgled iz rimske arhitekturne zgodovine. Pas z mozaiki na pročelju cerkve Santa Maria in Trastevere se pod trikotnim zatrepom prav tako nagiba naprej.[11] Vemo, da je bil Plečnik izredno pozoren opazovalec[12] in da je bil kot arhitekt zelo dovzeten za nenavadne motive. Konkreten arhitekturni primer mu je bil zagotovo bližji kot dosledno črkovanje bolj ali manj abstraktne metafore. »Ovratnik« se dandanes v Rimu pojavi zgolj dvakrat. Pri cerkvi San Lorenzo fuori le mura neposredno nosi čopasto streho glavne ladje. Motiv »ovratnika« je v obeh primerih uporabljen samo na glavni fasadi in se je morebiti razvil iz potrebe po konstrukcijski zaščiti izpostavljenega mozaika pred vremenskimi vplivi. Navsezadnje ga lahko razumemo tudi kot napušč. Plečnik poseže po tem zanimivem motivu in iz njega razvije nič manj kot vodilni motiv za celotno stavbo. Pri njem to ni več srednjeveški konzolni venec za razširjanje tlorisne površine, temveč dosti bolj »potisni drog«, nekakšna »objemka«, ki vase sprejme drugi volumen, namenjen osvetljevanju zgradbe. V najširšem smislu imamo spet opravka z motivom hiše v hiši, ki je Plečniku tako pri srcu. Značilno zanj pa je, da tega motiva ne obravnava statično, temveč mu podeli veliko dinamiko. Kar čutimo lahko, kako se belo ometan volumen v temnem plašču iz klinkerja premika gor in dol.[13]

Eden izmed Plečnikovih najbistvenejših prispevkov k obnovi katoliškega liturgičnega prostora je razvoj tipa širokega, malone kvadratnega dvoranskega prostora z vključenim prezbiterijem. Ta prispevek bo treba v kontekstu prizadevanj za reformo katoli-

škega liturgičnega prostora v prvi polovici 20. stoletja še temeljito preučiti in ovrednotiti. V eni njegovih najskrajnejših oblik ga je Plečnik formuliral kot »široko cerkev« v nekem projektu za Dunaj že leta 1906, torej komaj pol desetletja po italijanskem potovanju.[14] Pozneje je realiziral eno samo, in sicer cerkev svetega Mihaela na Barju, 1937–1939. Pri dunajski cerkvi bi razmerje med širino in dolžino znašalo 2,2, Sveti Mihael pa ima razmerje 1,9. Poznamo tudi sicer maloštevilne starejše evangeličanske »široke« cerkve. Plečnik, strogo rimski katolik, pa se po navdih zagotovo ne bi nikoli odpravil k protestantom. Torej gre »iznajdbo« široke cerkve še najbolj pripisati njegovemu ljudskemu pojmovanju demokracije, in sicer še posebej v cerkvi: občestvo se pod vodstvom duhovnika ne razvrsti v procesijo (dolga cerkev), temveč pristopi k oltarju v široki fronti enakopravno z duhovnikom. Čeprav je tovrstna razlaga povsem sprejemljiva, je pri Plečniku vseeno vedno legitimno iskati tudi konkretne slike in situacije, ki so sprožile proces izumljanja. V primeru široke cerkve se radi sklicujemo na namig mojstra samega na neko situacijo iz Prage, o katerem poroča Grabrijan.[15] Damjan Prelovšek meni, da je zgradba, ki je dala umetniku ustrezni impulz, Uršulinska cerkev (»Svata« Voršila) v Pragi.[16] To je konvencionalna enoladijska dolga cerkev s stranskimi kapelami, ki je v mestni kare vgrajena tako, da z vzdolžno stranico spremlja ulico. Poleg glavnega vhoda preko predprostora z ožje strani ima tudi (danes večinoma zaprt) stranski vhod neposredno s ceste v glavno ladjo. Če vstopimo tukaj, lahko v resnici dobimo vtis prečno ležečega prostora z nekaj oltarnimi nišami v podolžni steni. Toda te se nahajajo tudi v vhodni steni, prostor pa je nesporno podolžno orientiran proti glavnemu oltarju.

Kakor koli že, ohranil se nam je še en Plečnikov namig na možni vir navdiha za nenavadno iznajdbo široke cerkve. Dne 10. 1. 1899 si je po obisku San Francesca v Sieni v popotnem dnevniku zabeležil tole misel: *»[…] zdi se, da v splošnem prečna ladja, ki je tudi prazna, sama ne samo zadostuje za zbiranje vernikov, temveč da je to tudi praktično. Paralelni položaj kapel, ki smo ga večkrat videli in ki je tudi tu, je, kakor ta primer potrjuje, tudi lep in izredno intimen.«*[17] Naslednji dan pa zapiše o San Domenicu: *»Po velikosti in načrtu je podoben Svetemu Frančišku. […] Ostrešje prečne ladje je neprekinjeno, podolžna ladja se pred njo ustavlja. Po tri kapele se naslanjajo na prostor glavnega oltarja.«*[18] Obakrat zraven nariše tudi tloris. Ker sta obe gotski pridigarski cerkvi prazni, tj. brez sedežev, prav nič ne omejuje prostorskega vtisa. Plečnik tu doživi učinek velikega, glede na oltar prečnega prostora. Tukaj se mu očitno utrne misel, da prostor velike prečne ladje za občestvo pravzaprav zadostuje ter da to ni samo »praktično«, ampak tudi lepo. Vzporedni niz kapel desno in levo od glavnega oltarja imenuje »intimen«, saj pozornost vernikov, ki pogled upirajo naprej, zaposlujejo različne teme stranskih kapel. Čeprav vernik spremlja darovanje maše na glavnem oltarju, se lahko prek osebnega odnosa do njemu ljubega prostora, kake posebne kapele, intimno zasidra v prostoru prečne ladje. Točno po tej shemi zasnuje sedem let pozneje svojo prvo cerkev za konkretno dunajsko predmestje, in to je široka cerkev. Izkušnja iz Siene torej učinkuje. Tudi v tem primeru imamo desno in levo od glavnega oltarja po dve kapeli. Po tej isti shemi je že pred enim letom oblikoval stilizirano oltarno steno za razstavo sakralne umetnosti v secesiji. Plečnika je ta izvirna zamisel široke cerkve očitno tako zelo prevzela, da je z njo trajno okužil tudi svoje praške učence na umetnoobrtni šoli. Tako sta na natečaju za drugo župnijsko cerkev na Vinohradih v Pragi leta 1919 kar dva izmed njih, in sicer Jindřich Merganc in Otto Rothmayer, prispevala načrt za široko cerkev.[19] Torej je široko cerkev, ki je nedvomno ena izmed najbolj nenavadnih tipoloških iznajdb katoliškega liturgičnega prostora na začetku 20. stoletja, povsem možno zvesti na konkretno izkušnjo prostora, ki jo je imel mladi Plečnik v Italiji.

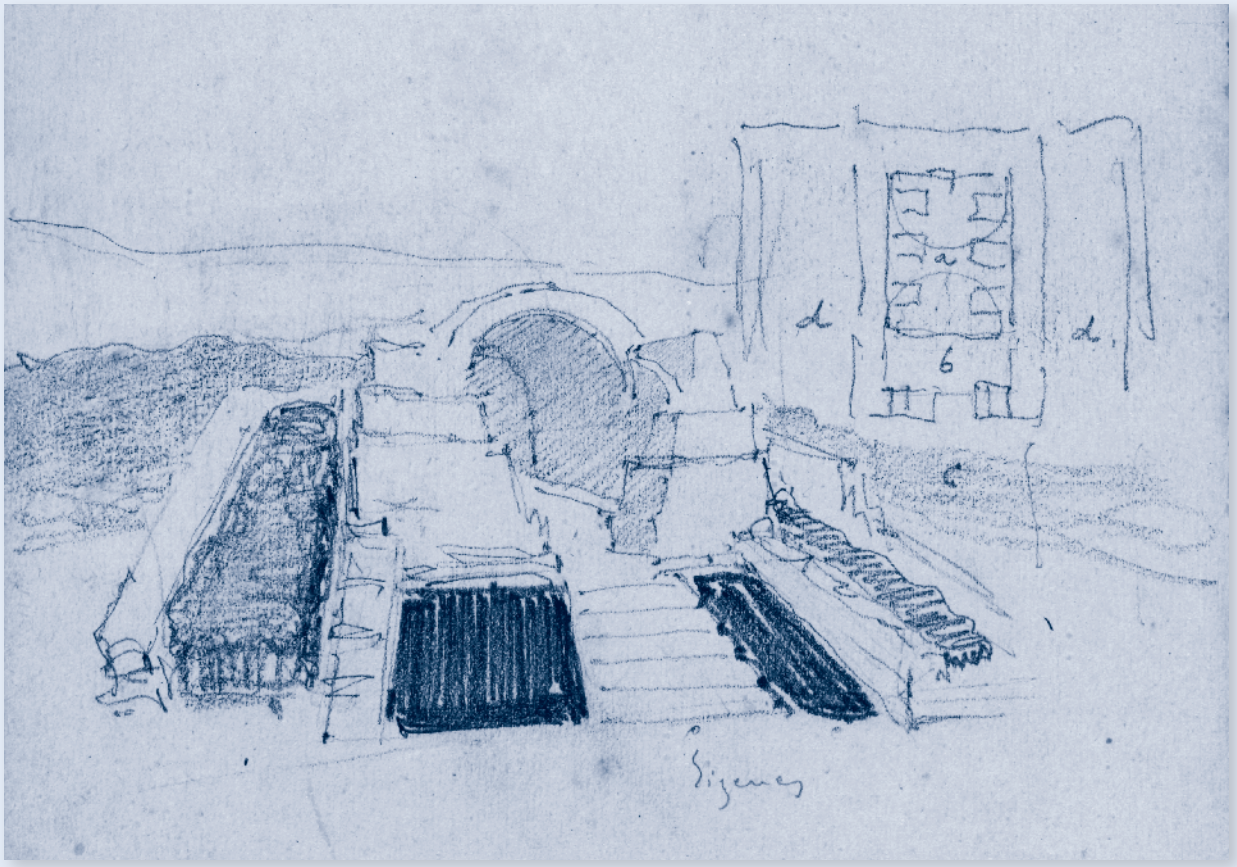
Z naštevanjem navdihov italijanskega popotovanja bi lahko še nadaljevali, a naj navedeni primeri zadostujejo za to, da dobimo vtis, kako Plečnik predeluje lastne vizualne izkušnje. Ne nastopa kot sistematik, ki bi z novimi vtisi dopolnjeval že obstoječo strukturno mrežo in si jih tako pripravljal za uporabo v prihodnosti. Videti je, kot da v svoji senzibilnosti in neobremenjeni odprtosti zbira konkretne situacije kot posamezne motive in svoje spontane asociacije nanje ter si tako sestavlja nekakšno zakladnico arhitektonskih podob. Pozneje nato vidimo, kako poseže po teh podobah kot nosilcih arhitekturnih idej, in nemalokrat dobimo vtis, da so postale abstraktni simboli, ki so se sčasoma že povsem ločili od konkretnih primerov. Plečnik takrat rad govori o iznajdbah.

Opombe

1 Plečnikovo pismo iz Rima bratu Andreju z dne 23. 4. 1899. Gl. tudi France Stelè, Arh. Jože Plečnik v Italiji 1898–99, Ljubljana 1967, str. 175.
2 Iz Benetk piše Plečnik 22. 11. 1898 bratu Andreju: *»Videl sem toliko, da lahko rečem: Kdo je bil brezvestnež, ki je napisal na moje spričevalo ›Architekt‹! Te cerkve, ti umotvori, ta eleganca, ta korajža in frišnoba, ta ponos in ta vera: to je zame do sedaj nekaj nečuvenega. […] Država naj da 5000 kron za rajžo ter naj izbere druzega, kot sem jaz. Hier muss ich krank werden.«*
3 Druga prelomnica je leto 1920, ko malone istočasno sprejme profesuro v Ljubljani in mesto grajskega arhitekta v Pragi.
4 Kot vsi prejemniki Rimske štipendije si je moral tudi Plečnik za potovanje izbrati nalogo. Odločil se je za sodobno cerkev in je delal na tipologiji centralne stavbe in »dolge cerkve«, tj. pojem, ki ga je v korespondenci uporabljal za podolžni cerkveni prostor. Glede na to imenujem njegovo »iznajdbo« prečnega cerkvenega prostora »široka cerkev«.
5 Pismo družini z dne 27. 1. 1899, AML. Verjetno ni prebival v Palazzu, temveč v Palazzettu Venezia. Tega so leta 1910 podrli, da bi omogočili prosti pogled na nastajajoči Monumento Vittorio Emanuele II, in ga na novo postavili nekoliko zahodneje.
6 Pismo podpiše takole: *»[…] Tvoj Josef – ki bi tako rad popotoval po Italiji, kjer je stebrov v izobilju. Tukaj ni stebrov – kdo sploh lahko živi tukaj.«* Citirano po: Damjan Prelovšek, Josef Plečnik 1872–1957, Architectura perennis, Salzburg 1992, str. 279.
7 Plečnik je ta motiv poznal seveda tudi iz Ljubljane, kjer je Francesco Robba pred mestno hišo postavil Vodnjak kranjskih rek s trikotnim obeliskom. Motiv vodnjaka z obeliskom je uporabil pri vodnjaku Karla Boromejskega na Dunaju.
8 Damjan Prelovšek, NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 2010, str. 32.
9 Gl. Stelè 1967, gl. op. 1, str. 244, (gl. tudi dnevniški zapis Firence z dne 20. 12. 1898, str. 48, in Firence dne 3. 1. 1899, str. 73).
10 V pismu iz dne 2. 2. 1932 Alexandru Titlu, kaplanu pri cerkvi svetega Srca Jezusovega v Pragi, se Plečnik izrecno navezuje na dva ambona v cerkvi San Clemente. Gl. Jiří Horský (izd.), Nejměnujte me nikdy… Dopisy Josipa Plečnika Alexandru Titlovi 1919–1947, kompletní edice, Praga 2011, str. 40.
11 Zahvalo za ta namig dolgujem predavanju gospe dr. Helene Čižinske v okviru simpozija »Josip Plečnik a sakrální architektura 1. poloviny 20. století« dne 23. 11. 2011 v Pragi.
12 Gl. npr. Vinko Lenarčič, Spomini na Plečnika, Mladika, Trst 1991, str. 8 in nasl.
13 Podobno dinamiko v vodoravni smeri lahko opazujemo npr. pri vhodnem baldahinu Bikovskega stopnišča na Tretjem dvorišču Praškega gradu ali pri »dvojni fasadi« cvetličnega kioska ob Tromostovju v Ljubljani.
14 Glede pojma »široka cerkev« gl. op. 4.
15 *»Prvič sem to misel dobil v Pragi, ko sem videl nekoč, kako učinkuje v neki cerkvi njena poslikana podolžna stran.«* V: Dušan Grabrijan, Plečnik in njegova šola, Maribor 1968, str. 104.
16 Damjan Prelovšek, Plečnikova sakralna umetnost, Koper 1999, str. 38.
17 Dnevniški zapis v Sieni z dne 10. 1. 1899. Gl. tudi Stelè 1967, gl. op. 1, str. 91.
18 Dnevniški zapis v Sieni z dne 11. 1. 1899. Gl. tudi Stelè 1967, gl. op. 1, str. 93.
19 Gl. Styl 1920, št. 4–5, str. XXX, XXXI, XXXIV, XXXV.

Viri slik

Arhitekturni muzej Ljubljana; Damjan Prelovšek, Andrej Valena, Tomáš Valena.



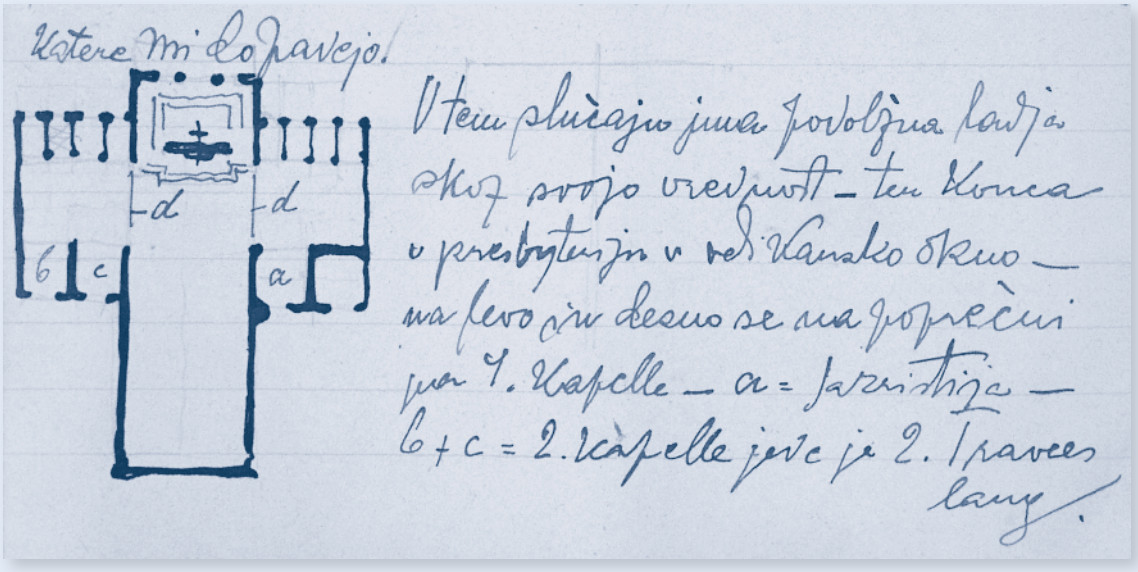
»Z Vie Appie«, Plečnikova skica grobnice s predlogom za preureditev, 1899.



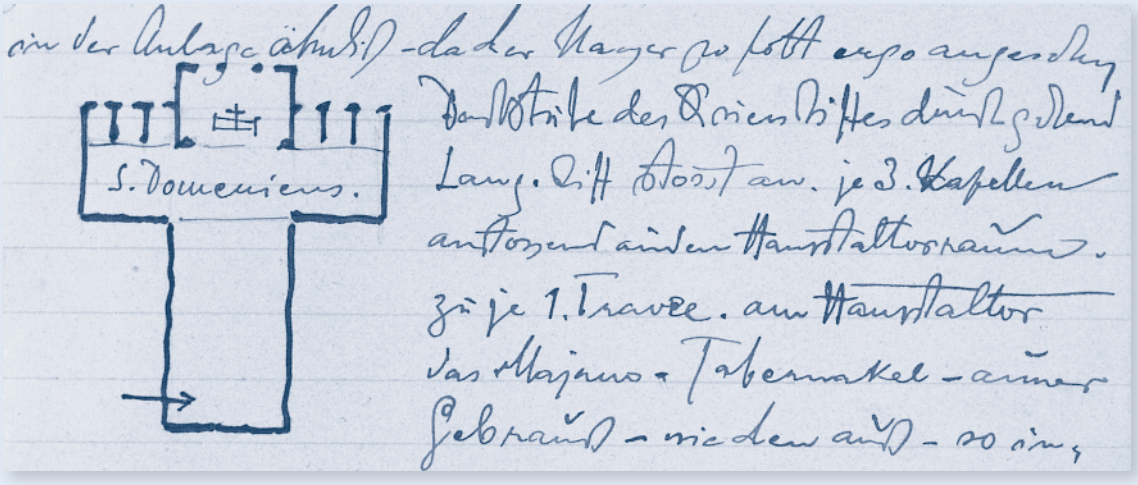
Ločna stena z razbremenilnimi odprtinami v San Stefano Rotondo v Rimu.



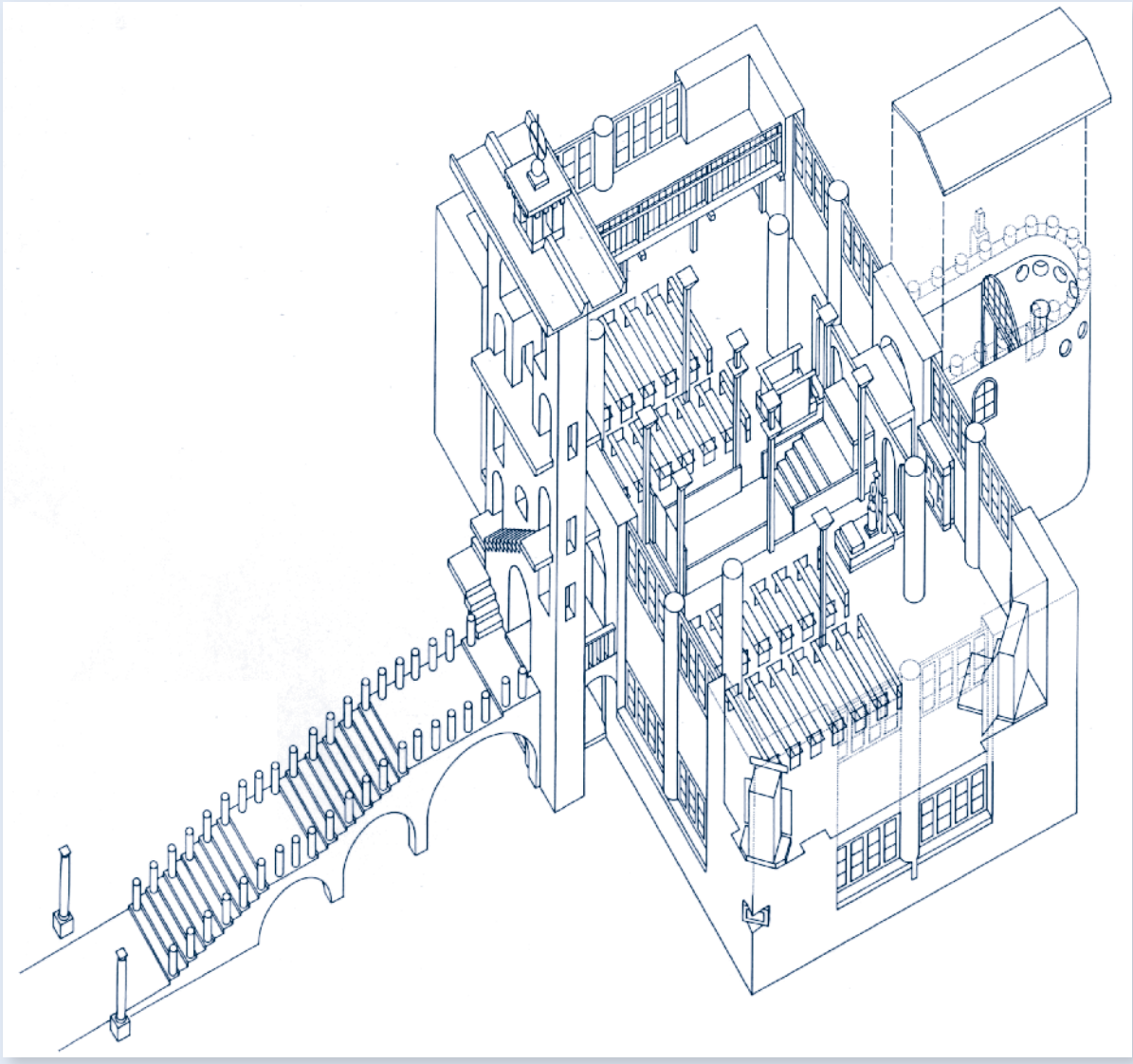
Ločne stene z razbremenilnimi odprtinami v bogojinski cerkvi, J. Plečnik 1925.



San Francesco v Sieni, Plečnikov dnevniški zapis z dne 10. 1. 1899.



San Domenico v Sieni, Plečnikov dnevniški zapis z dne 11. 1. 1899.



Široka cerkev Sveti Mihael na Barju, odkrita aksinometrija.

Andrej Rot

Pesnitev Martin Fierro

Martin Fierro je reprezentativno delo južnoameriške literature, pomeni pa še veliko več. Gavč je bil simbol domačina, svobodnjaka, hkrati pa simbol barbarstva, ki ga je bilo treba iztrebiti, državo pa civilizirati z izseljenci. Zlasti potem, ko je general Roca leta 1882 končal svojo »puščavsko vojno«, je bilo treba pampo obljuditi. Jurist Juan Bautista Alberdi, pisec argentinske ustave, je nekaj let prej izjavil, da vladati pomeni poseljevati. Aforizem je postal državno načelo. Tedaj se je začelo načrtno naseljevanje tujcev: Italijanov, Angležev, Avstrijcev in med njimi Slovencev, ki so leta 1878 prvič v večjem številu prišli na območje Ría de la Plate. Tako je tisti gavč kot avtohtoni prebivalec pampe izumrl, se preoblikoval v naprednega živinorejca in kmetovalca. Proces je terjal žrtve, plačal pa jih je gavč, a prav gavč je postal pri ustvarjanju nove nacionalnosti eden izmed pomembnih simbolov.

Pesnik José Hernández (1834-1886) si je zamislil svojo pesnitev *Martín Fierro* kot petje ljudskega pesnika, ‚pažadórja›, s kitaro, ki svojim poslušalcem pripoveduje o zgodah in nezgodah argentinskega gavča. V rimanih španskih kiticah je Hernández orisal osnovno plast argentinske družbe – kreola, gavča, vrstnika severnoameriškega kavboja, iz časa na prelomu, ko je iz svobodnega nomada v neizmerni ravnini pampe prehajal v stalnega naseljenca.

Gavč Martin Fierro je bil prisilno rekrutiran v vojsko, saj je ta potrebovala vojake za širjenje ozemlja. Potem ko je tri leta služil v obmejni postojanki, prenašal poniževanje in pomanjkanje, je pobegnil k Indijancem. Postal je prijatelj Cruza, drugega dezerterja, ki mu je rešil življenje.

To je na kratko zgodba, ki jo pripoveduje pesnik Hernández. Začenja se, ko uporni gavč pripoveduje v krčmi in prosi Boga, da mu pomaga priklicati v spomin doživeto.

Sèm stopam, da pred vami pel
bi ob kitari zgodbe svoje.
Človek, ki v življenju gloje
dan in noč ga muka izredna,
kot samotna ptica bedna
se tolaži le, ko poje.

Prosim vse svetnike v nebu,
naj k pomoči mi stojijo,
naj mi misli v red vrstijo,
ko vam pel bom zgodbe té,
naj spomine mi svežé,
razumevanje jasnijo!

Naj ne ohromi mi jezik,
naj izraz se mi ne upira!
Slava iz petja mi izvira;
ko me vžiga pevski žar,
pojem, pojem, ni mi mar,
če pod mano svet se udira.

Ko zapoje mi kitara,
v miru muhe me puste.
Ni čez mene ga, vsak ve!
Ko mi glas zavre, zvenijo
tenke strune in zvonijo,
joče basovska drhté.

Se s poti jaz ne umaknem,
čeprav obglavljat bi prišli.
Sem mehák le z mehkimi,
s trdimi pa trd in trši.
Nihče v stiski me še grši
omahovati videl ni.

Gavč sem v smislu tem in takem,
kot moj spev ga prikazuje:
zemlja mi premajhna tu je,
hotel jaz bi vse več zemlje!
Sonce se me ne prijemlje,
gadji pik mi ne škoduje.

Pesnitev Martin Fierro je bila objavljena leta 1872. Gavč Martin Fierro je tip argentinskega podeželana, neprekosljiv strokovnjak za živinorejo, predvsem za delo s konji, v svojem okolju vsestransko izkušen in izredno utrjen, a nenaklonjen poljskim delom. Beseda ‹gavč› ali ‹gavčo› verjetno izvira iz aravkanske besede ‹kaču› – tovariš, vendar se strokovnjaki zaradi številnih etimoloških razlag ne morejo odločiti za dokončno veljavno.

Sem rodil se kakor riba
v morja dnu, v valovja plesu:
kdo mi, kar imam v telesu
kot dar božji more vzeti?
To, kar nosim po tem sveti,
tudi bom s sveta odnesel.

Ti, ki bodo poslušali
žalostne te zgodbe moje,
naj vedo, da umor in boje
nisem jaz hoté povzročil:
upore, ki jih bom predočil,
ustvarilo le drugih zlo je.

Čujte gavčevo povest zdaj:
gonjen bil je iz kraja v kraje,
dober oče, mož brez graje,
delaven in poln vneme,
pa ga narod brez izjeme
je prištel – med tolovaje.

José Hernández se je rodil kot José Rafael Hernández y Pueyrredón. Bil je iz družine posestnikov. Zagovarjal je tradicionalno kmetijstvo. Bil je liberalec, pripadnik konservativne oligarhije, funkcionar in proti koncu življenja argentinski senator. Ne glede na to ga je nekakšen levičarski nacionalizem spremenil v zagovornika kmečkega proletariata v nasprotovanju oligarhiji. Njegov Martin Fierro pogreša gosposki patriarhat, nekdanjo arhaično družbo.
Po uvodnih stihih pesnik Hernández pove, kako je bil Martin Fierro srečen, a tudi, kako se je sreča preobrnila.

Jaz poznal sem to deželo
in življenje gavča-kmeta:
v majhnem ranču brez ometa
živel je z otroki, z ženo,
tiho in blagoslovljeno,
živel leta že in leta.

Ah, ta čas! Bilo lepó je
zreti gavča, ko kroti:
spreten on, ponosni mi.
Če se na hrbet konj vrže,
gavču vajeti ne iztrže,
on – stoji in bič vihti!

In zvečer – kako lepo je:
ob ognjišču kot obroč
zbrani vsi so, kramljajoč,
tisoč zgodb so že premleli,
pa jih znova spet začeli
po večerji in še v noč.

Ko želodci so že polni,
pride višja stvar: srce.
Gavč gre spat v objem žené,
kot spodobi se ljudem,
da zbudi se z drugim dnem
k delu včerajšnjega dne.

Pomnim še, oj čudovito:
gavči so bili veseli,
lepe jáhance imeli,
in za delo zmir nared!
Strela, to bilo je pred,
zdaj so tu, da bi – trpeli!



Hernándezove kritike niso bile usmerjene proti gospodarskemu in socialnemu sistemu, katerega del je bil, tudi ne proti veleposestnikom, saj je bil povezan z njimi, ampak proti rekrutiranju gavčev za vojsko, ki se je bojevala na mejah. Zardi prisilnega rekrutiranja je posestnikom začelo primanjkovati delavcev na njihovih kmetijah. Hernández pa se je tudi bojeval proti zlorabam vladnih funkcionarjev. Leta 1872 je Hernández v članku z naslovom *El Payador* v dnevniku *La Nación* opozoril, da so bili prav kmetje najbolj oškodovani zaradi prisilnega rekrutiranja gavčev.
Idilični svet se je Martinu Fierru sesul, ko ga je sodnik vpoklical v vojsko. Fierro namreč ni hodil na volišča in krajevna oblast ga je ocenila kot nasprotnika, zato ga je sodnik poslal v vojsko.

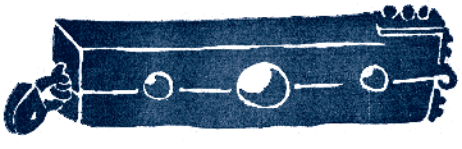
Gavč je živel povsem varno
sredi tega samotarstva:
zdaj pa – sram me je barbarstva! –
stvar razvija se vse huje –
gavču zdaj glavó rešuje
beg iz – lastnega glavarstva!

Če začenja se nesreča,
ples ima začetke take,
da rešitve ni nikake,
hočeš-nočeš zastonj vse je:
pošljejo te v predne meje
ali vtaknejo v vojake.

In še hujše: če se upiraš,
če ne znaš hrbtà kloniti,
te dajó takoj prebiti.
Kdo bi zdržal večno v kladi?
Če je to služiti vladi,
nočem ji tako služiti

Kaj Indijanci? Kakšna služba?!
Še kasarne nismo imeli!
Komandantu njive pleli
smo na čakri in orali,
krave pa med tem pobrali
so pogani in odveli.

Več kot leto sem preživel
v mukah take svobode.
Indijanec varne hode
so imeli, kot hoteli,
nikdar nismo jih zajeli,
vedno so odšli brez škode.



Martin Fierro opisuje občasne spopade z Indijanci.

Bil sam sin je poglavarja,
kot sem se potem prepričal.
V stiski veliki sem tičal,
s strahom, rečem vam, nemalim:
z novim udarcem ga prevalim
s konja in – ni več zakričal.

Skočim s konja in mu stopim
prav krepko za tilnik z nogo,
trznil je še parkrat togo,
zagrgral še ohropelo –
in – sem storil sveto delo;
izpustim mu dušo ubogo.

Trup na tleh – jaz na njegovem
konju v dir čez plan in mlako
proč od tod za ceno vsako;
za menoj drvé gonitve,
če ujemó me, ni rešitve …
Bogme, ušel sem le za dlako.

V vojski so grdo ravnali z rekrutiranci, jim nalagali težka dela; pogosto so bili brez plače, osiromašeni in brez ustrezne opreme. Nekoč so nekateri prejeli plačilo, a Martina Fierra ni bilo na seznamu, povrhu tega pa ga je predstojnik kaznoval, ker je izrazil svoje nezadovoljstvo. Po treh letih službovanja je zgrabil priložnost, da ukrade konja in pobegne. Odšel je domov in našel svojo kmetijo zapuščeno in opustošeno. Sosed mu je povedal, da so sinovi odšli za težake, žena pa z drugim moškim. Zato se je odločil, da bo odslej živel zunaj zakona.

Neko noč, ko sta v kantini
Šef se in sodnik opila,
vsa se v karte zatopila,
sem jo skrivoma popihal,
da svobodno bi zadihal.
Drug edini mi – kobila.

Vrnil sem po treh se letih
dezerter, nag in ubog –
prav brez smisla bil je ostrog!
Znova začnem pot do sreče!
Kakor jazbeca v rov – vleče
mene k domu in – moj Bog!

Ni ostal ni videz dóma,
le tramovi, razvalina.
Kristuš, kakšna bolečina!
Mislim, da srce mi poči.
Tu prisegel sem ob koči,
biti slabši kot zverina.

Brez žene, hiše, sinov in denarja se je Martin Fierro potikal naokoli. Ko je nekoč zašel v krčmo – pulperijo –, se je zapletel v spor.



Na srečo čul tedaj sem,
da milonga bo v bližini.
Težko sem se uprl miku:
plesat šel sem kot v davnini.

Našel davne sem prijatlje,
z novimi se še seznanil,
pa plesali perikón smo!
Tokrat sem se spet upijanil.

Nikdar še tako kot takrat
rad bi storil kakšno zdraho,
in začel sem jo z zamorcem:
s črnko je sem prihajal.

Ko za hip je sama ostala,
jaz se prednjo razšopirim,
vanjo zajecljam pijano:
»Naj jaz krav-va-ka-va-lirim …«

Črnka dobro je umela,
odvrnila zajedava,
kot da vpije v psa pred sabo:
»Tvoja mati – večja krava …«

»Lepa črnka!« zavzdihnem,
»v pograd z njo bi, … s to črnivko …«
Ustnice se mi napnejo
in zabrundam to zbadljivko:

»Belce je sam Bog ustvaril,
a mulate sveti Peter,
črnce zamislil Satan
za ogorke v peklà veter …«

Takrat pride od zunaj črnec,
razbesni se neizmerno,
v mraku se mu oči užgejo,
kot da bi prižgal laterno …



Martin Fierro je v dvoboju ubil črnca, a to ni bil njegov edini prepir in tudi ne njegov edini mrtvec. Oblast mu je bila za petami. Nekoč ga je zalotila številna patrulja, a Martinu Fierru še na misel ni prišlo, da bi se vdal. V spopadu je ubil nekaj predstavnikov oblasti, na pomoč pa mu je prihitel Cruz, tudi gavč, ki so mu storili krivico, in ko je zagledal stisko drugega gavča v neenakovrednem boju, se mu je pridružil. Fierro in Cruz sta premagala še nekaj policistov, drugi pa so prestrašeni pobegnili.

V zadnjem poglavju prvega dela Hernández pripoveduje, kako sta Fierro in gavč Cruz zapustila ozemlje, ki so ga obvladovali belci in se pridružila Indijancem.

Drugi del pesnitve – *Vrnitev Martina Fierra* – je pisatelj Hernández objavil leta 1879. Je skoraj še enkrat daljši od prvega, saj obsega 4890 verzov. Slovenski prevod je izšel kot celota obeh delov.

V drugem delu, delu *Vrnitev Martina Fierra* Hernández, gavča spet vključi v družbo, to naj bi pomenilo Hernándezovo spravo z vladno strukturo. Začne se, ko pevec prosi …

»Prosim za tišino v pažnji
in za pažnjo vas v tišini,
ker, če me podpro spomini,
vam povem za to priložnost
svoje zgodbe vso otožnost,
znane vam do zdaj v tretjini.

Bogataši kot berači
vsi mi bodo prav dajali,
če me bodo poslušali,
kar na svoj način tu poje:
smeha bo ob petju mojem,
mnogi bodo pa jokali.

Mnogo pripovedovati
zna, kdor mnogo je trpel!
Preden peti bom začel,
prosim, v zgodbo ne dvomite,
pričevavcu verjemite –
če za laž ni plače vzel.

Naj potegnem prej požirek –
kot adut je v vrsti kart! –
Grlo mi je kot suhljad
in tegà me sram ni reči:
starec je podoben peči,
ki se kuri le skoz vrat ...

Še spominjate se morda,
ko sva s Cruzom šla v puščavo,
vrgla pampi se v širjavo?
Konec pota v svitu zore
pala Indom sva v šotore
v prvi vasi strmoglavo.

Šla za nama je nesreča,
tam sva slabo naletela:
zborovala srenja cela
je ob priliki napada;
je opreznost njih navada –
lastni dih že sum jim daje.

Martin Fierro pripoveduje, kako sta s Cruzom prišla med Indijance, kako so ju sprejeli, ju hoteli ubiti, a so se premislili zaradi priprav na »malón«, na napad Indijancev, ki naj bi plenili po naseljih, poljih in pašnikih. Opisuje njihovo življenje, sestanek poglavarjev, epidemijo koz in zdravljenje vračev in mazačev. Cruz je umrl kot žrtev take epidemije in Fierro ga je v solzah pokopal.

Jaz sem z lastnimi rokami
sam pokopal ga v gomilo;
mi oko ga je kropilo,
ko polagal sem nanj rušo,
k Bogu molil sem za dušo;
dolgo v prsih me dušilo.



Med večletnim bivanjem med Indijanci je Fierro nekoč rešil ujetnico, ki ji je Indijanec ubil sinčka, njo pa mučil nekje v puščavi. Prišlo je do dvoboja in Fierro je Indijanca ubil. Otroka ni mogel rešiti, ženo pa. V spopadu Fierro uporablja nož, Indijanec pa ›boleadoro‹ – to so dve ali tri kamnite krogle, povezane z jermeni, ki so jih uporabljali za lov ali boj. Debeljak je izraz poenostavil – uporabil je besedi ›krogla‹ in ›bola‹.

Res ne vem, kaj se zgodilo,
da so prsi mi vzdrhtele;
Indijanec, žival cela,
divji kakor zver, i kolje,
se obrnil zdaj okol je –
v hipu sva se razumel.

Skoči stran takoj kot mačka,
in si s tem korist napravi,
da v primerni me daljavi
kakor divja zver zaskoči;
da vrv s kroglo v me zatoči;
čaka le trenutek pravi.

Je nevarno, če nanj skočiš,
je nevarno, če zbežiš,
še najbolj, če obstojih,
premišljuješ, kaj storiti:
v tem pomoč mu more priti
in potem – od vseh dobiš.

Jaz preudaren bil sem vedno,
ni nihče me še porazil,
da v nesrečo ne bi gazil –
vse premisleka je vredno;
če bi Cruz še živel vedno,
ne bi zdaj tako se pazil.

Človek, če je z drugim v zvezi,
v móči in pogumu rase,
strah od njega vstran poda se,
vse ovire lahko odstrani,
Pampov dveh treh se obrani,
celo pleme spusti nadse.

Čas hiti, hité trenutki
in napetost neprestane;
vidim; se bojevnik ne gane ...
tákrat obrnem se v pol boka,
po njegovem konju roka
seže mi zdaj – iz nakane!

S tem ga vzpodbudim, da v hipu
divje vame zakadi se.
Vem že od prej: kdor z njim bori se,
naj zavarje se kako;
zdaj korajžen je zelo;
zgubiti konja – vsak boji se.

Indijanec – ta kot drugi –
bil je spreten od hudika!
Sreča zame res velika,
da se v boju je razvnel;
eni krogli sem ušel,
druga mimo ušes zasika.

Tokrat se zgodi nesreča;
ravno, ko sem bil v izpadu,
ko bi z nožem ga iznenadil,
ko se on že v umik ravná,
se mi zaplete čiripá,
kakor dolg, na tla sem padel.

Ni divjak mi dal ni časa,
da bi Bogu se izročil;
hej! takoj je k meni skočil,
s kroglo udaril me kot z bati,
da mi črep je skoro počil.

Niti iz strahu pred možem
Ind ni hotel popustiti,
hotel bi me kar ubiti,
kar na mestu, kjer sem pal;
da bi dvignil se, ni dal,
nisem mogel se ganiti.

Sem poskusil gib – zaman;
Ind me vedno je zavrnil,
ves od jeze sem posrnil,
se, poskušal v vse načine –
vedno spet me v tla porine ...
nisem se nič več obrnil ...

O zahvaljen, Bog Mogočni!
Um Tvoj, nam Nerazumljéni,
ko si dal ubogi ženi
ob tej priliki to silo,
ki je v moškem ni več bilo
in poslal v rešitev meni!

To nesrečnico, vso v solzah,
usoda moja je prevzela,
priletela kakor strela,
pozabila svoje rane,
vrgla siloma se nanj je,
mi odrinila ga s tela.

O, pomoč ta plemenita
me takoj je osvobodila:
če bi tega ne storila,
že izdihnil bi pod klanjem;
z njenim hrabrim me dejanjem
dvakratna napolni sila.

Šlo ne bo mi iz spomina
sred puščave to borjenje:
šlo je obema za življenje,
strašen panter, pol hudiča,
ta dvoboj in – ena priča:
žene bičane ihtenje! ...

Kolikor bolj on besnel je,
toliko bes meni opadal,
ni se on nič več obvladal:
ko ni mogel me doseči,
vrv pri boli uspem preseči
in – ta hip sem ga nadvladal.

Ves se tresem, ko me udari
krogla iz roké preklete,
zakričim v pomoč vse svete,
zaletim se vanj kot klada –
Indijanec – glej, že pada:
spodrsnil je – ob malo dete ...

Pal k otroku je, prot njemu
skočim, da mi s tal ne vstane,
toda on pokoncu plane,
pa – naredil ni koraka:
pest prijela je divjaka
in – zadala mu tri rane ...

Ko je čutil, da je ranjen,
ni ga še podrla bol,
bil je Indijanec in pol!
Še boril se je, junak,
kar se iz grla glas nekak
utrga – kot bi tulil vol ...

Zdaj spoznal je Indijanec,
da življenje teče h koncu,
vsi lasje so mu pokoncu,
v mrzlici čeljust šklepeče,
ustne niso več mu rdeče,
le oko zavija k soncu.

In tedaj – v spopadu novem
zopet mu zarežem rano;
zgrudil se je pod zadano
silo mož in že – umira:
krik zatuli podivjamo,
kot da grom grmi čez plano,
kot da se ves svet podira ...





Kot morilec Indijanca ni mogel več ostati med njimi, zato je z rešeno jetnico pobegnil. Po nevarni poti sta potovala čez pampo, prišla v domače kraje in se razšla.

Končno pa imel sem srečo:
najde me prijatelj stari,
ki pove mi vse po vrsti,
da Sodnik je oni vaški
zdaj že davna mrtev v grobu,
da na njega krivda padi
za deset let mojih jadov!

Let deset! Dolgo je, pravim:
leta tri – vojak na meji,
leti dve – med uhajači,
in pet let – ujetnik med Indi:
deset let! Račun to pravi!
Rekel mi je moj prijatelj,
naj kar tukaj se nastanim
brez skrbi, da vse je mirno,
da mi vlada nič ne skvari,

da nikomur več v spominu
oni črnec ni zaklani –
tudi če sem jaz ubil ga,
bil je mnogo kriv i ranjki.
Res da bil sem nepreviden,
morebiti, jaz pristavim,
kajti – on me je napadel,
on me prvi z nožem ranil,
in – kar mu poveča krivdo:
z nožem usekal kar v obraz mi.

Tako poje Martin Fierro. Nato v pesnitvi nastopita dva Fierrova sinova, ki ju je Fierro našel na svojih potovanjih. Oba zapojeta svojo zgodbo. In nato še Cruzov sin. Vrhunec pesnitve pa je pevska tekma med njim in črncem: kontrapunkt.
Gavč – pevec je bil prenos ljudskega pesnika iz južne Španije v okolje Novega sveta. V svojih pesmih ali ‹pažádah›, ki jih je pel s patosom in občutkom, je uporabljal slikovit stil, poln podob in metafor. Osemzložna štirivrstična kitica je sledila obliki starih romanc, jezik pa je bila španščina XVI. stoletja, ki so jo govorili osvajalci in se je le malo spremenjena ohranila v nekaterih odmaknjenih pokrajinah. Najzanimivejša oblika ‹pažade› je bila verjetno »kontrapunkt«; izvajali so ga tako: dva gavča sta sedla na kravje lobanje in brenkala na kitari, medtem ko so poslušalci v krogu stali okoli njiju in ju z vzkliki in s ploskanjem spodbujali k pevskemu dvoboju. Nato je eden izmed pevcev izzval drugega, naj mu na primer razloži izvor časa in prostora. Ta je improviziral nekaj kitic, na koncu pa je tudi sam postavil vprašanje. Prvi je spregovoril Martin Fierro, nato pa Črnec.

Martin Fierro:
Poslušajte, poslušavci,
a gledavci naj molčé.
Prosim vse, da mi oprosté,
kajti videz je pač tak,
da ni takšen brez napak,
ki s skušnjavo v boj ne gre

Izkazati se pevec mora,
ko je prilika na dlani,
napačno je, če se brani
in če nič zapeti noče,
da ga prosijo: Poj! Vstani!

Uglasi! In zapojva v tekmi!
Nama nič vsa noč ne more!
Poslušavci žele zbore;
da jim časa ne gubiva,
dajva, v strune udariva,
pa če pojeva do zore!

Črnec:
Sem le ubogi pažador
in nič drugega, gospodje,
hvalim Njega, ki povsod je,
da mi izpolnil je star up,
priti s pevcem takim vkup,
kar za tekmo lep povod je.

Tudi jaz sem malo bel,
saj zobe vse bele imam,
med ljudmi živeti znam,
ne da bi veljal kaj manje;
vedno ta naj modrijan je,
ki v tuj svet gre … bogvekam!

Bil deseti sem v družini,
še kar modrih je devet,
jaz, deseti, pa prevzet
sem ves božje milosti:
kura jajc deset zvali –
zadnje je najbolj napet.

Še pod najbolj črnim čelom
misel je in je življenje.
Nič ne prosim za oproščenje,
ni v besedi moji trna:
tudi moč kar najbolj črna
čuva zvezd svetló blestenje!

Sem pripravljen in nared!
Vrzi svoja mi vprašanja –
dobil boš odgovor nanja!
Ta pa bo – povem – preprost,
ne spoznam se v črkah dost,
a-be-ce in konec znanja.

Martin Fierro:
Črnec, če si tako moder,
in ti to skrbi ne da,
si ugriznil v trnek ta;
reci mi ob instrumentu,
kar te vprašam v tem momentu:
Kakšna pesem je neba?

Črnec:
Pravijo, da prvi človek
prišel črn od Boga je,
toda belci so – bahaje –
dasi so ga povabili,
še ime mu pozabili,
»črnec« le ga imenovaje.

Belec riše črno vraga,
črncu bela je pokveka;
lice od tinte ali mleka
ni ne za in ni ne proti.
Ni vzel dve različni gmoti
Bog, ko ustvarjal je človeka.

Po potrebni tej razlagi,
kakšno ceno koža ima –
bela – črna – mešana,
naj, gospodje, odgovor dam,
v kolikor seveda znam:
Kakšna pesem je neba?

Nebo joka, nebo poje,
tudi, kadar molk tam vlada,
joka, kadar rosa pada,
poje, ko podi vetrove,
joka, ko lijè dežove,
poje, ko grmi iz čada.

Martin Fierro:
Bog je ustvaril belca, črnca,
kdo je boljši, ni dejal,
muke enake vsem poslal,
križ obema in grenkobo,
a poslal je i – svetlobo,
da bi barve ločil prav.

Všeč mi vedno je tak pevec,
ki v žalitev to ne jemlje;
in če tvoj razum objemlje
najglobočjih mož modrost,
mi pojasni to skrivnost:
Kakšna pa je pesem zemlje?

Črnec:
Moja misel je uboga,
pamet moja vredna malo,
dati odgovor bi kazalo,
dasi sem neznalica –
tudi kremen iskro da,
če podrgne ga kresalo.

In tako bom dal odgovor,
kot ga pamet moja ve;
da je pesem to zemljé:
bol vseh mater jokajočih,
vzdihovanje umirajočih,
jok otrok, ki se rodé.

Martin Fierro:
Vidim, črnec, da imaš
res pripravno grlo svoje;
fant si, vidim; mesto tvoje
med prvaki ti pritiče.
Le poslušaj peti ptiče:
samó mandelc je, ki poje …

Ker pa že prišel na svet si
ptič, ki žvrgoleti zna,
prav naj bo ti prošnja ta,
ne veličaj se, ne oži,
in le to-le mi razloži:
Kakšna pesem je morja?

Črnec:
Ne, nihče posnemati
ptičev pevcev ne zahteva,
vsak naj dar svoj razodeva,
s čemer pa se ni hvaliti;
zna i sraka govoriti,
a to le samica umeva.

Kadar rjove vihra divje,
morje, ki zemljo obkoljuje,
poje, da te napolnjuje
strah in groza, da se zdi:
toži, joka, se srdi,
ker ga zemlja breg zožuje.

Tako so med temi učenimi prepiri, ki so bili pravi turnirji duhovitosti, v veliko zabavo poslušalcev minevale ure, včasih kar dnevi. Ob koncu knjige se starši in sinovi spet poslovijo, spremenijo svoj priimek in razširijo na vse štiri vetrove. Preden odpotujejo, jim Martin Fierro natrese nekaj nasvetov.

Oče, ki dajè nasvete,
bolj kot oče je prijatelj!
Ne da zdaj bi čas vam tratil,
rad bi obvarval vas nezgod –
nič ne veš, ne kje ne kod
ždi sovražnik kot – zli škratelj.

Svojih upov ne polagaj
nikdar v srca soljudem;
v zli usodi pa, ti dem,
vse zaupaj le Bogu,
a ljudem – le enemu,
kvečjemu – previdno dvem!

Dobremu prijatelju
nudi v stiski pomagánje;
ti pa opusti moledvanje
zanj pri njem: ni vsemogočen!
Tvoj prijatelj najbolj močen
bo – pošteno zadržanje.

Delati dolžnost je naša,
da zaslužiš skorjo kruha.
Beda pa je zgled stremuha:
gleda, da se kam pririne,
trka na vsa vrata, line,
vsoti pa le v stan – lenuha.

Če kdaj padeš pa v nevarnost,
vedi: zmagati vse dá se;
jaz prepričan zdaj sem zase:
bolj kot v sabljo, kopje, nož
bo zaupal pravi mož
najprej in pa najbolj – vase.

Bratje naj držijo skupaj! –
prvi zakon je v postavi.
Zveza trdna– temelj pravi,
da bo trden njih obstoj!
Če med njimi vstane boj,
kdo od zunaj – vse podavi!

Slovenski prevod *Martina Fierra* je izšel v Buenos Airesu skoraj sto let po izidu izvirnika. Književnik Tine Debeljak ga je začel prevajati že leta 1949. Pri izdaji celotnega *Martina Fierra* pa mu je priskočila na pomoč Danica Kanalc Petriček. Leta 1970 je z mecensko podporo Bojane in Matije Karba izšla v samozaložbi imenitna slovenska izdaja. Tine Debeljak je postal član društva prevajalcev *Martina Fierra*. Slovenski prevod je bil tedaj 13. po vrsti med izdanimi prevodi v druge jezike. Danes je pesnitev prevedena v več kot petdeset jezikov.
Debeljak je odlično reševal težavnosti izvirnika. Hernándezov jezik ohranja namreč španske arhaizme in posebne pomene besed, ki jim pripisuje gavč.

Gavč – i najbolj reven – imel je
ene same barve trop,
in v ljubezni ni bil skop:
več pa ni potrebno zanj;
gledal je vsevdilj čez plan
le – živali in nebni strop.

Jorge Luis Borges omenja to kitico v prispevku *Dva načina prevajanja*, objavljenem v dnevniku *La Prensa*, leta 1926. Zanj je težaven verz, ki bi ga dobesedno prevedli: ‚ni mu manjkalo tolažbe'. Prevajalec bi lahko razumel, da mu ni manjkalo denarja, a tolažba se verjetneje nanaša na žensko. Tu Debeljak najde rimo s prejšnjo kitico, v kateri je govor o tropu, in ustrezno rešitev: ‚v ljubezni ni bil skop'. Prav v takih primerih je verjetno priskočila na pomoč sodelavka Danica Kanalc Petriček, Tine Debeljak pa je našel izvrstno pesniško rešitev.
Monumentalni prevod temeljnega dela argentinske književnosti, razen redkim izbrancem, poznavalcem »argentinskega čudeža (T. Kermauner), širši kulturni javnosti v Sloveniji po več desetletjih od nastanka ni poznan. Upajmo, da kdo ne premišlja, da bi bilo treba pesnitev prevesti v slovenščino, kar je že prevedeno, in to odlično!





Ilustracije **arh. Jurij Vombergar**

Edvard Kovač

Vili Stegu in novi humanizem

Vili Stegu (1943–1989) se je že zgodaj prebudil k literaturi. Njegove pesmi so od vsega začetka kazale človeško zrelost, saj se je zavestno odrekel čustvenemu razpoloženju petošolske ljubezni in vstopil v občutenje primorskega človeka, ki na obrobju slovenstva doživlja tragično usodo svojega naroda, hkrati pa tudi svojo osebno ujetost in stisko ter trenutke upanja.

Ko je vstopil v Ljubljansko bogoslovje in začel študirati na Teološki fakulteti leta 1963, se je njegov pesniški izraz še bolj izostril in pognal prav do meja človeške duše, njene sposobnosti za trpljenje in za odpiranje k presežni ljubezni. Študij filozofije, ki ga je poleg teologije zanimal, mu je odprl pogled v svet. Uvidel je, da krščanski ekspresionisti, Edvard Kocbek ter brata Anton in France Vodnik, niso samo zapisani slovenski tragičnosti, ampak da gre za izrazite svetovljane, ki so odlično poznali evropski miselne tokove svojega časa. Tako se je tudi sam začel v njihovem miselnem obzorju zanimati za vire njihovega personalizma in si ob teh evropskih mislecih začel graditi lasten pogled na svet in življenje, na človeka in Boga.

Tako so prišli izpod njegovega peresa izvrstni eseji o Simoni Weil, Romanu Guardiniju, Miguelu de Unamunu, Emmanuelu Mounierju in Franzu Rosenzweigu. Kot prevajalec pa se je navduševal tudi ob drugih, posebno še ob Emmanuelu Lévinasu.

Ker je Vili Stegu pripadal krogu *Revije 2000*, poprej pa še skupini bogoslovcev okoli njihovega glasila *Pogovori* z literarno prilogo *Brazde,* se mu ni bilo težko prepoznati v imenu »krščanski personalist«. Vendar pa naš avtor tako kot v svojem literarnem podobno tudi v svojem filozofsko esejističnem snovanju ostaja zvest sebi, svoji lastni izkušnji in lastni viziji. Tudi ko beremo njegove filozofske eseje, se nam hkrati razkriva njegova radikalna zahteva po soočanju z lastno ujetostjo. Zaznavamo njegov osebni boj pri iskanju drugega, prav tako pa načrtovanje nove občestvenosti v družbenem življenju. Prav z izstopom iz sebe in v predaji drugemu pa lahko rečemo, da je Vili Stegu že izšel iz problematike evropskih klasičnih personalistov in začel graditi svoj pogled na novi humanizem.

V luči evropskih mislecev Vili Stegu sledi naprej slovenskim personalistom, posebno še Kocbeku, in odklanja dilemo med domoljubjem in svetovljanstvom. Zato je nasprotnik tako vase zagledanega nacionalizma kot tudi brezbarvnega kozmopolitizma. Naš mislec zato zahteva narodno identiteto, ki bo sposobna gojiti pogumno odprtost do drugih kultur. Vili Stegu je to stališče potrdil tudi s svojo življenjsko odločitvijo, da se odpravi v tujino, a vendar ostane med Slovenci; postal je namreč izseljeniški duhovnikv Ingolstattu v Nemčiji.

Toda na drugi strani je šel še dlje in iskal za Slovence novo singularnost in preko te slovenske edinstvenosti tudi občutje vsega človeštva. Zato sta mu bila na stopnji njegove zrele misli blizu predvsem dva judovska misleca: Rosenzwieg in Lévinas. Gre za Slovencem do nedavnega neznana misleca, ki ju je iz »tujine« pripeljal domov, saj je prvi pisal o njiju oziroma začel objavljati njuna besedila.

Lahko se vprašamo, kako je lahko prišlo do takšne odprtosti duha pri duhovniku, ki se je bil zapisal dušnopastirskemu delu in hkrati tudi težavnemu ohranjanju slovenskega jezika med našimi izseljenci?

Tukaj bomo tvegali hipotezo in rekli, da je bil Vili Stegu od prvega porajanja besede v sebi pa do zadnjega diha pesnik. Svoji poetičnosti se ni odrekel ne v filozofiji in ne v teologiji, ne v duhovništvu in ne osebnem življenju. Prav pesniška beseda mu je omogočala izraziti neizrekljivo in mu pomagala, da je govoril o svetem, ki ga ni istočasno profaniral. Pesem mu je kot mislecu ponujala filozofske ideje in ga končno usmerjala kot teologa, da ni obtičal v igri racionalnosti in tudi ne v intelektualnih spekulacijah.

Zato se je Vili Stegu že zelo zgodaj odločil za paradoks. Videl je, da sta grška filozofija in za njo krčanska sholastika prepustili človeško tragiko pesniku, sami pa sta se odločili za čistost in jasnost pojmov. Toda za Vilija Steguja je bilo nemogoče z njuno jasnostjo in razločnostjo zatipati ter osvetliti globino človeške duše. Samo pesem ne razvodeni najlepših in najbolj tipičnih človeških izkušenj. Zato je iskal najprej filozofe, ki bi bili sposobni izraziti ta paradoks trpljenja in ljubezni, ki pomeni novo življenje in nove stvaritev. In tukaj se nam razkriva prvi miselni paradoks Vilija

Steguja, da se namreč kot zaobljubljeni neporočeni služabnik Cerkve navduši nad žensko dušo Simone Weil. Njej je posvetil največ esejev, jo spoznal drugače in veliko bolj v njeni konkretnosti kot njegov učitelj Edvard Kocbek. Slednjič je v Weilovi misli zasledi tolikšen paradoks ljubezni, da je prišel do prepričanja, da bo prav ta paradoks sočutnega in ljubečega srca zmogel odrešiti svet. V tem smislu je zaslutil novi humanizem, ki ga sicer s tem imenom še ni poimenoval, a danes bi gotovo soglašal z vzklikom Julije Kristeve v Assisiju leta 2012 pred predstavniki verstev vsega sveta: »Humanizem je feminizem!«. Sam bi isti stavek povedal gotovo bolj poetično, toda misel je vendar tudi pri našem pesniku in mislecu enaka, da bo namreč ženska duša na novo utemeljila univerzalno človeško etiko usmiljenja, sočutja, odpuščanja in upanja.

Vendar pa v svojem razumevanju Simone Weil Vili Stegu znova ne vstopa v trubadursko razmerje do ženskosti, ampak podobno kot Teilhard de Chardin razvije svojo vizijo sveta in življenja. Preko nje so bo tudi oddaljil od akademske teologije in postavil zahtevo, da mora teologija izražati konkretni življenjski utrip vsakega človeka. Zato je opustil načrt, da bi izdelal doktorsko teološko tezo in se odločil za filozofski esej, kjer se njegova miselna prodornost preleta s poetičnim izražanjem in seže dlje v globino duše, kot pa bi v tem uspel strogi racionalni razmislek. Znotraj filozofskega govorice mu je le pesniška beseda porajala nove pojme in na nov način osvetljevala vprašanja življenja in smrti, pozabljene preteklosti in še ne slutene prihodnosti. Zato je tudi uspel filozofske razprave preko modroslovnega eseja dvigniti na novo raven.

Prav tako pa Vili Stegu v svoji osebni teologiji ne pristaja na radikalno negativno teologijo, znotraj katere o Bogu ne bi mogli ničesar povedati. Misel, kako je Bog neizrekljiv, mu je samo nujni korektiv, ki se mu teolog ne sme odreči, če noče podleči idejnemu malikovalstvu. Neizrekljivost Boga ga sili k intelektualni ponižnosti. Vendar pa kmalu ugotovimo, da je za našega avtorja razodetje ljubezni tisti miselni vir, ki mu mogoča, da se sooča z »odsotnostjo Boga«, se upa spustiti v globino človeško tragičnosti in je znova dovzeten za znamenja upanja. Zaradi tega mu je tudi Bonhoefferjeva misel »o smrti Boga« le neka stopnja v razmišljanju. Potem gre dlje. In njegov začetni personalizem mu pomaga, da Boga znova nagovarja, čeprav je ta v temnih trenutkih duše neviden in nerazumljiv.

Zato tudi tragičnega občutja španskega misleca Miguela de Unamuna ne razume kot zanjo stopnjo svoje misli, ampak znova kot neobhodno pot za prečiščenje svojega razmisleka. V tem smislu je zanj tudi spust v globino tragičnosti svoje duše podoben prihodu Kristusa v »predpekel«, kajti Odrešenik se je prav tako »spustil« v najglobljo človeško tragičnost, da bi od tam izvlekel vse obupujoče in te, ki po Prešernovi besedi okušajo »življenja gnus.«

Vili Stegu se zavestno odloča, da bo zrl v smeri krčanskega upanja, zato tudi vztraja v svojem duhovništvu. Njegovo duhovništvo se nam razkriva kot čudovita vez me poezijo in filozofijo, med teologijo in duhovnostjo. Duhovništvo mu tudi intelektualno pomeni najlepšo pomiritev med posamičnim in univerzalnim, med konkretnim in idejnim, med tragičnostjo in navdušujočim upanjem. Ne predstavlja mu zgolj življenjske drže, ampak tudi miselno sintezo.

V sklopu svojega duhovništva je razumel, da najlepše in najgloblje ne more človeka odtujiti sebe samega, ampak ga pelje v to, kar je v svoji globini, in v tisto, kar šele postaja. V tem smislu bo tudi evharistijo razumel kot ponižanje Boga, ki vstopa v konkretno bedo človeka. Toda to ponižanje je pogoj za pobožanstvenje snovnosti. Tako Vili Stegu razume tudi svoje duhovništvo kot poezijo *par excellence*, kar pomeni, da mu je evharistično slavje razkritje lepote, skrivnostne neskončnosti v besedi in prihod večnosti v snovnost. Hkrati pa njegov osebni odnos do evharistije razkriva najintimnejšo medosebno srečevanje, vrtoglavo miselno višino in skrivnost življenja, kajti v trenutku skrivnosti pojmi onemijo in znova dajejo prostor pesniški besedi.

V tem smislu Vili Stegu ne samo filozofijo, ampak tudi krščansko teologijo vrača na njen začetek, ko je umetnost še sobivala s filozofijo in kot je religija porajala najbolj smele filozofske pojme. Predvsem pa je zanj krščanska teologija znova razmislek o konkretnem življenju, res daleč od ideoloških predpostavk, ki se nasilno uresničujejo preko družbenega in političnega življenja. Zato bi lahko imenovali Vilija Steguja kot izrazito koncilskega teologa, kot tistega, ki je dokumente II. vatikanskega vesoljnega zbora ne samo proučil, ampak se v njih tudi prepoznal in jih na svoj izviren način uresničeval. Zato mu ni bilo odveč ukvarjati se s človekovo konkretnostjo. Zato svojih prijateljev ter tudi svojega vernega občestva ni prepustil ujetosti v zgodovinski trenutek, ampak jim je preko uredniškega in izdajateljskega dela razkrival svojo besedo. Njegova teološka beseda je bila navdihnjena, saj je bila vedno poprej prežeta z njegovim lastnim trpljenjem, v katerega je posijala svetloba Božjega upanja. Vili Stegu nam je izročil, ker je prejel od zgoraj.

Zato lahko zaključimo, da je naš avtor pravi slovenski *novi humanist*. Za svoje rojake, pa naj bodo doma ali v svetu, je zasnoval humanizem, ki ne poveličuje zgolj človeškega uma, ampak sprejema tudi srce, humanizem, ki ni samo možat in pogumen, ampak tudi kot ženska duša pretanjen in mil. Vili Stegu ni podlegel zgolj čustvenemu razpoloženju in še manj krščanski sentimentalnosti ali duhovnemu intimizmu, ampak od sebe terjal dosledno misel. Ta misel pa je utelešena misel, tista, ki ne prezira ne posameznika in ne narodove ter ne cerkvene skupnosti. To je misel novega humanizma, ki ne beži od bolečine, ampak se z njo sooča in razkriva upajoči pogled v prihodnost.

Tomo Štefe

Povratniki in zdomci med seboj in z matično državo - drugače

Redna srečanja slovenskih izseljencev, zdomcev in povratnikov v hotelu Krona v Domžalah so pokazala, da med Slovenci, ki še živijo na tujem, in tistimi, ki so se za stalno že vrnili v Slovenijo obstaja velika nuja po povezovanju in izmenjavi izkušenj, hkrati pa tudi potreba po spremembi odnosa slovenske države do teh ljudi in do slovenstva nasploh. Pobudo za srečanje je dal Martin Bibič, tudi sam povratnik iz Nemčije, ki že vrsto let upravlja ta hotel, in se ne more sprijazniti z vsemogočimi ovirami, na katere je naletel po povratku v domovino. Zato na srečanja vabi Slovence preko spleta in je doslej vselej naletel na presenetljivo velik odziv. Kaže, da Slovenci, ne glede na to, kje živijo, komaj čakajo na neko novo pobudo, in to predvsem zato, ker državi žal ne zaupajo oziroma imajo z njo res slabe izkušnje. »Izkušnje zdomstva in povratništva so največkrat prežete z velikanskim razočaranjem. To je posledica neizdelanega profila pomoči, ogromne količine administracije, razdrobljene po uradih in institucijah, da marsikdaj uradniki še sami ne vedo, za kaj so pristojni, pa pomanjkanja središča ali točke, na kateri bi lahko dobili informacije na enem mestu, da neprijaznosti in nenaklonjenosti sploh ne omenjamo,« je zapisala Renata Picej, s čimer je lepo povzela najbolj razširjeno razpoloženje na srečanjih.

Prvega na hitro organiziranega srečanja se je udeležilo več kot 20 Slovencev, ki so bili ta čas na obisku v Sloveniji ali pa so se v Slovenijo že za stalno vrnili. Med temi je bilo največ povratnikov iz Švice in Nemčije ter po en povratnik iz Avstralije, Anglije, Italije in ZDA. Še bolj prepričljivo kot samo število udeležencev je bilo število pozitivnih odzivov na vabilo pobudnika Martina Bibiča na srečanje. Oglasili so se Slovenci iz vseh koncev sveta: iz Avstralije, Brazilije, Španije in drugih evropskih držav.

Zvone Kokalj iz Nemčije se je odzval z naslednjim sporočilom: »Prisrčna hvala za povabilo. Žal ne morem priti, želim pa vsem, ki se boste zbrali, prijetno srečanje. Upam, da boste našli tudi kakšno idejo, kako med Slovenci v tujini prebuditi nekaj tistega, kar smo doživljali pred dobrima dvema desetletjema, ko smo se skupaj z rojaki doma združili v boju za samostojnost in neodvisnost in za priznanje Republike Slovenije v svetu. Danes, ko Slovenija ponovno *vstaja*, je naša enotnost spet najmanj tako pomembna kot nekoč.« Tega se celo bolj zavedajo Slovenci po svetu kot doma. Doma nas stari in novi politiki spretno vlečejo za nos in nam dopovedujejo, da so razlike med nami nepremostljive, ker se ne zavedajo, da s tem ogrožajo naš nadaljnji razvoj in obstoj.

Pogled od daleč

Verjetno bi te razlike lažje premagovali, če bi jih pogledali bolj od daleč, morda tako, kot jih vidijo Slovenci po svetu. Pri njih se je bolj kot pri nas doma razvil poglobljeni čut do domovine. Bolj kot vsi, ki smo bili vseskozi *doma*, so dojemali vso eksistencialno razsežnost doma in domovine. Ne morem pozabiti zdomca, ki ga je ganil že sam pojav avtomobila s slovenskimi registrskimi tablicami, ko je še delal v Nemčiji: »Imel sem občutek, kot da sem zadel na loteriji,« je dejal. Iz tega bi smeli sklepati, da se je med Slovenci na tujem razvil močnejši domovinski čut, kot ga poznamo doma, kjer nam še do danes ni uspelo vpeljati domovinske vzgoje v naše šole. Tudi zato se tem ljudem zdijo razprtije med našimi političnimi strankami manj pomembne oziroma drugotnega pomena. Jezi jih, da država Slovenija ni bolj uspešna in še težje razumejo odklonilni odnos do tistih, ki so pripravljeni investirati v naša ali svoja podjetja in tudi imajo sredstva za to.

A nič manj pomemben, kot je za Slovenijo v tem trenutku finančni kapital, s katerim razpolagajo povratniki in zdomci, ni moralni kapital v smislu ljubezni do domovine, ki je pri nas ni čutiti, kot pravijo. Neodgovorno ravnamo z zemljo in našimi resursi (npr. z lesom), premalo spoštujemo sami sebe itd. Izrazili so potrebo po graditvi novega vzdušja in nove družbe, pa naj kar koli že to pomeni.

Žal ima ta kovanec tudi drugo plat. Mislim na vse tiste rojake, ki so med bivanjem v tujini skoraj pozabili na Slovenijo in slovenstvo, neredko celo maternega jezika ne obvladajo več prav dobro. Preprosto so se porazgubili v tujem svetu. Do tega je največkrat prišlo v primerih, ko je naš rojak ostal izoliran med tujimi ljudmi in morda niti ni imel priložnosti, da bi se povezal z rojaki oziroma ostal v stikih z njimi. Morda pa je celo zavestno pretrgal stike z rojaki ali/in sorodniki v domovini. Na tem mestu je treba opozoriti na pomembno vlogo, ki jo vsa leta po drugi svetovni vojni igra slovenska Cerkev. S svojimi *misijami* in Rafaelovo družbo je uspela marsikaterega rojaka ohraniti kot zavednega Slovenca.

Vzroki težav in specifika položaja povratnikov

Zdi se, da je med pomembnejšimi težavami, s katerimi se srečujejo povratniki, deloma pa tudi zdomci in izseljenci, prav slovenska politična stvarnost. Za to stvarnost je v prvi vrsti značilna množica političnih strank, ki so si zlasti na lokalni ravni, to je na ravni občin, prigrabile skoraj neomejeno oblast, ki jo demonstrirajo tudi v odnosu do povratnikov. Ta odnos je v mnogih primerih, kot pripovedujejo povratniki, negativen oziroma odklonilen. Do izraza rada pride bolj ali manj prikrita zavist vodilnih struktur v občinah do povratnikov, največkrat zato, ker so si povratniki v tujini materialno opomogli bolj kot sami, ki so vztrajali doma. Pri tem seveda ni mogoče spregledati dejstva, da so zaslužki v razvitem svetu praviloma precej višji kot pri nas, zlasti še po nastopu ekonomske krize v zadnjih letih.

Ob tem pa pozabljamo, kako težkim preizkušnjam so bili naši ljudje na tujem izpostavljeni, zlasti še na začetku svoje zdomske ali izseljenske kariere. Trdo so morali delati in velikokrat so bili prevarani, ponižani in zasmehovani, največkrat zaradi neznanja jezika. Zdaj pa jim prav znanje tujega jezika ali jezikov odpira boljše možnosti za uveljavljanje na odprtem evropskem trgu. V tem pogledu je morda na mestu primerjava z našimi zamejci, ki so vsi po vrsti dvo- ali večjezični. V razmerah odprtosti so tudi zamejci prišli do spoznanja, da so njihove možnosti zaposlitve ali gospodarjenja pravzaprav boljše od tistih, ki obvladajo samo en jezik. Od tod tudi večanje števila otrok v šolah z dvojezičnim poukom na Koroškem, Tržaškem in Goriškem. Ne nazadnje se danes tudi doma intenzivno učimo tujih jezikov.

Položaj povratnikov je specifičen tudi zato, ker so nekako »doma« v dveh domovinah, v Sloveniji, kjer so se izšolali in krajši ali daljši čas tudi delali, ter v državi, v kateri so zdaj prekinili ali zaključili svojo delovno kariero. Vsekakor je danes to njihova prednost. Mnogi so v »zdomski deželi« pustili svoje potomce, če so si v času svojega bivanja v tujini ustvarili svojo družino. Njihovi otroci radi prihajajo na obisk v Slovenijo, redkokdaj pa so se pripravljeni za stalno preseliti v Slovenijo. V mnogih ozirih je to za Slovenijo velika izguba, saj so številni dosegli visoko izobrazbo in opravljajo pomembne funkcije. Mnogi so se uveljavili kot uspešni gospodarstveniki ali intelektualci. Kriza v Sloveniji je tudi s tega zornega kota za vse nas velika nesreča. Po drugi strani pa je bolj ali manj logično, da se njihovi starši, povratniki v Slovenijo, pogosto vračajo k njim na obisk, kar je tudi ena od posebnosti situacije, v kateri se nahajajo povratniki, obenem pa je to tudi eden od nadaljnjih razlogov za tesnejše povezovanje med njimi.

Iz teh in drugih razlogov so povratniki iz Švice že pred desetimi leti ustanovili Društvo povratnikov iz Švice, ki šteje okoli 80 članov. Redno se srečujejo in, če drugega ne, si vsaj na duševni ravni pomagajo med seboj. Sedež društva je v Ljubljani.

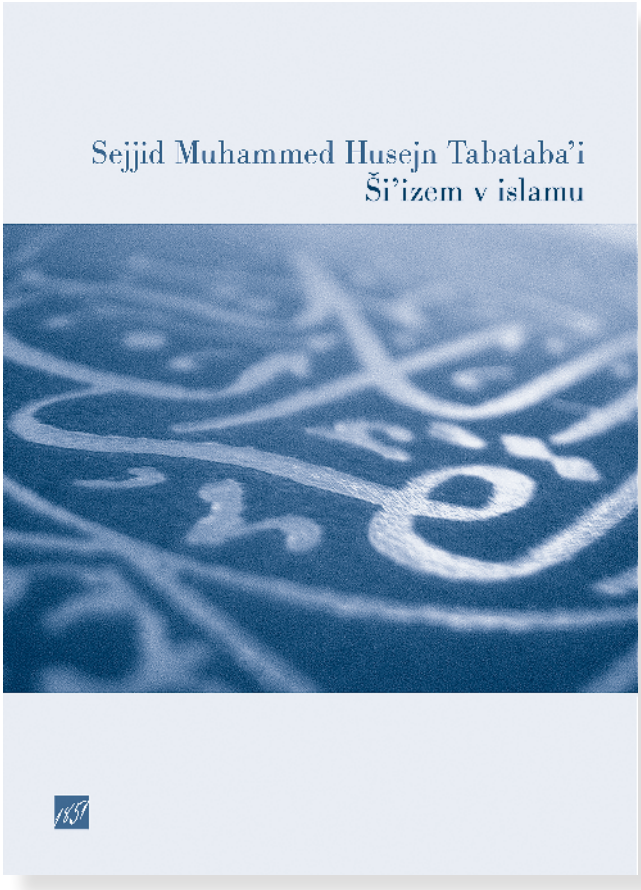
Tudi na srečanjih v hotelu Krona v Domžalah je prišel najbolj do izraza psihološki vidik povezovanja. Vsak udeleženec se je najprej predstavil, povedal, kdo je, od kje prihaja, kje in kaj je delal v tujini, kakšne so njegove izkušnje, na kakšne težave je naletel po povratku v Slovenijo itd. Bilo je zelo zanimivo

poslušati te pripovedi in izpovedi. Na koncu so se vsi strinjali, da so si z izmenjavo izkušenj olajšali dušo in da je bilo to za njih prijetno doživetje.

Izgledi za naprej

Velik odziv na ponavljajoče se internetno vabilo na srečanje je dokaz, da številni povratniki in Slovenci po svetu komaj čakajo, da jih nekdo poveže med seboj. Zato smemo ta srečanja imeti za zametek novih trendov in novega bolj spontanega povezovanja med Slovenci, ne glede na to, v katerem delu sveta kdo živi. Pričakujemo, da bodo ta srečanja sčasoma prerasla raven družabnosti, kar je sicer tudi pomembno, ni pa končni smisel in cilj teh srečanj. Problemi, s katerimi se soočajo povratniki in zdomci in v manjši meri tudi izseljenci, so preveč aktualni, da bi jih bilo mogoče reševati zgolj z medsebojnim druženjem. Zato se bo prej ali slej treba usposobiti tudi za nudenje in organiziranje konkretne pomoči pri reševanju najbolj žgočih problemov.

Zelo verjetno se bo tudi razvilo neko civilno-družbeno gibanje, ki bo moralo tudi po prepričanju pobudnika srečanj najprej zagotoviti in potem tudi ohraniti nadstrankarski značaj. To je treba omeniti zato, ker je medtem že prišlo do poskusov strankarskega prilaščanja teh pobud, npr. Slovenske ljudske stranke. Nadstrankarski pristop nakazuje tudi odziv državnega sekretarja Zvoneta Žigona z Urada vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, ki se prvega srečanja ni mogel udeležiti, čeprav bi se ga rad. Tako je zapisal v svojem odzivniku: »Vsekakor se zdi pobuda hvalevredna in zanimiva. Sam se že od leta 2000 zavzemam za ustanovitev *Slovenske hiše*, ki bi imela poleg izseljenskega muzeja in arhiva ter knjižnice tudi pisarno za rodoslovje (genealogijo), usklajevanje kulturnih in izobraževalnih dejavnosti različnih izseljenskih društev ter pisarno za pomoč pri vračanju ... Vsi mi prikimavajo in se strinjajo, da je zamisel dobra. Pravzaprav gre že za zelo izdelan koncept javnega zavoda. Zadeva je prišla celo do parlamentarnega odbora, a se je potem ustavila, ker očitno ni bilo prave politične volje.«



Pogovor z
dr. Romanom
Globokarjem,
direktorjem
Zavoda
sv. Stanislava



Relativnost dostojanstva osebe bi odprla vrata zlorabam in manipulacijam

Dr. Roman Globokar se je rodil leta 1971 v Novem mestu. Po pobegu iz jugoslovanske vojske je jeseni 1991 vstopil v ljubljansko bogoslovno semenišče in nato kot gojenec zavoda Germanicum-Hungaricum nadaljeval študij na papeški univerzi Gregoriana v Rimu. Mašniško posvečenje je prejel leta 1997 v ljubljanski stolnici. Usmeril se je v teološko etiko oziroma raziskovanje temeljev bioetike. Leta 2001 je doktoriral s temo »Odgovornost do vsega, kar živi – od Alberta Schweitzerja in Hansa Jonasa do teološke etike življenja«. S strokovno redakcijo in spremnima besedama je dr. Roman Globokar botroval prevodoma Adriana Pessina Bioetika in Eberharda Schockenhoffa Etika življenja. V slednji je zapisal, da je etika sama po sebi krizni pojav. Tu smo pogovor tudi pričeli in ga sklenili z vodenjem Zavoda sv. Stanislava, kjer je že dvanajst let tudi profesor na Škofijski klasični gimnaziji. Globokar prvi korak v smeri večjega poznavanja verskih vsebin pri vseh učencih vidi v tem, da bi predmet »Verstva in etika«, ki je sedaj izbirni predmet v osnovni šoli, postal obvezen predmet za učence v zadnjem triletju.

Velikokrat slišimo posplošeno mnenje, da je etika danes v krizi in da je to izvor korupcije in gospodarske krize. Drugi menijo, da etika ni v krizi, natančneje, nikoli ni (ali pa ves čas, kar je isto), menja se le hierarhija vrednot. Komu pritrditi?

Etika ni v krizi, prav nasprotno, danes se veliko govori o etiki, kar pa paradoksalno razodeva, da zaznavamo pomanjkanje etičnega ravnanja v družbi. Povečanje zanimanja za etiko kaže na pomanjkanje etičnosti. Zaradi neetičnega obnašanja čutimo posledice v našem osebnem in družbenem življenju, celo negativni pojavi v naravnem okolju kažejo na napačno človeško delovanje.

Od vsega začetka človeka zaznamuje etična razsežnost, to je sposobnost razlikovanja med dobrim in zlim. Človek se zaveda, da ni vseeno, kako se bo odločil. Njegova odločitev bo imela posledice za njegovo nadaljnje življenje in za življenje drugih ljudi. Sprašuje se, kje najti merila, na podlagi katerih bo lahko verodostojno in zanesljivo presojal, kaj je dobro zanj, za človeško skupnost in za celotno naravo. Znotraj človeških skupnosti so se na podlagi izkušenj in razumske refleksije izoblikovale moralne norme oziroma zapovedi, ki posamezniku in skupnosti pomagajo pri odločitvah. Skozi čas lahko opažamo določen zgodovinski razvoj moralnega nauka, tako da na neki način drži, da prihaja do spremembe hierarhije vrednot. Določena nekdaj sprejemljiva ravnanja se lahko skozi razvoj izkažejo celo za neetična. Tak primer je smrtna kazen, ki je bila do nedavnega v domala vseh kulturah etično sprejemljiva, danes pa v njej vidimo kršitev človekovega dostojanstva. Včasih prav katastrofe spodbudijo nov, poglobljen etični razmislek in tudi korak naprej k višji etični zavesti v družbi.

O tem pišete v spremni besedi pravkar izdanega prevoda knjige Etika življenja. *Avtor dela je profesor teološke etike na Univerzi v Freiburgu Eberhard Schockenhoff. Propad etičnih vrednot potemtakem povzroči krizo, ta pa da nov zagon etiki. Kriza je paradoksalno nekaj dobrega?!*

V grščini beseda *krisis* pomeni presojo, sodbo, sodišče. Seveda doživljamo krizo kot nekaj negativnega, saj nas pretrese in nam da vedeti, da tako, kot smo bili vajeni, ne bo šlo več naprej. Hkrati pa kriza v sebi skriva tudi priložnost, da poiščemo novo, boljšo pot naprej. Kriza je neke vrste sito, skozi katero se preseje trenutno stanje. Kar je trdnega, trajnega, solidnega, bo ostalo, kar pa nima več teže, bo propadlo. Etiko kot vedo o sistematičnem razmišljanju o človeškem delovanju in o krepostih, ki vodijo k osebni sreči in skupnemu dobremu, prvič opredeli Aristotel, in sicer v času moralne dekadence v atenskem polisu. Z utemeljenim razmišljanjem o tem, kako naj bi človek ravnal, da bi izpolnil svojo naravo, želi atenski filozof preprečiti propad njihove civilizacije. Kriza torej razodeva, da ustaljeni način ravnanja povzroča škodo posameznikom in celotni družbi in da je potrebno na novo postaviti temelje za človekove odločitve. Trenutno smo v takem položaju, da se bolj poglobljeno sprašujemo, na kakšne temelje postaviti naše skupno življenje v globalnem svetu.

Filozof p. Edvard Kovač se zavzema za alternativo sistemu, v katerem se nahajamo, alternativo dominaciji oziroma monopolu finančnega in ekonomskega sistema, ki je zanj nova ideologija, nova prisila, nekakšen post-totalitarizem, ki si je nadel obleko državljanskih pravic in svobode. Kako stvarno se vam zdi iskanje izho-

dov iz – naj uporabim Kovačev izraz – »perverznosti sodobne ekonomije«?

Izhod iz sedanjega položaj preprosto moramo najti in rešitev ni zgolj ekonomske narave. Pomembno je, da bi se dvignili iz totalnega primeža tržne logike in da ne bi bil človek suženj ekonomskemu sistemu, ampak bi ekonomija služila človeku. Mogoče se to sliši precej naivno in idealistično, vendar so se svetovne države že na konferenci Združenih narodov o okolju v Riu leta 1992 zavezale, da se bodo zavzemale za »trajnostni razvoj«, ki poleg spodbujanja ekonomske rasti vključuje tudi skrb za okolje in zavzemanje za socialno pravičnost. Ravnati je torej potrebno tako, da bodo daljnosežne posledice človekovega delovanja omogočale kakovostno življenje prihodnjih generacij v zdravem naravnem okolju. Zgolj tržna logika ne more voditi do takega cilja, saj liberalno tržno gospodarstvo gleda predvsem na lastno korist in dobiček. Uspeh enega je vedno utemeljen na porazu drugega. Globalno gospodarstvo v marsičem deluje na izkoriščanju poceni delovne sile v manj razvitih državah. S takim načinom ponižujemo dostojanstvo človeških oseb. Ti izkoriščani ljudje so po svojem dostojanstvu enakovredni vsem drugim ljudem na našem planetu. Te temeljne enakosti in vzajemnosti bi se morali danes bolj zavedati. Prav vera v Boga Stvarnika, ki ustvarja vsakega človeka po svoji podobi, nas osvobaja od vsakih totalitarističnih teženj in nas spodbuja k zavzemanju za pravice vseh ljudi, še posebej pa šibkih in ubogih.

Ločite med etičnim in amoralnim oziroma pohlepnim globalnim izkoriščevalskim kapitalizmom, kot se je izrazil p. Karel Gržan?

Najprej kratko terminološko pojasnilo. O amoralnem kapitalizmu ne moremo govoriti, saj beseda *amoralno* opredeljuje nekaj, kar ni niti moralno niti nemoralno, ampak je nekaj, kar nima moralnega značaja (npr. da vržem svinčnik v zrak in ga ujamem – tako dejanje ni niti moralno niti nemoralno, zato pravimo, da je amoralno). Verjetno je mišljeno razlikovanje med etičnim in neetičnim kapitalizmom. Kadar gre za zavestno in svobodno odločanje tako na individualni kot na družbeni ravni, takrat vedno pride do razlikovanja med etičnim in neetičnim. To prav gotovo velja tudi za gospodarstvo. Osebno ne vidim gospodarske alternative kapitalističnemu sistemu, vidim pa različne modele tržnega gospodarstva in tudi še neizkoriščene potenciale, ki jih za oblikovanje pravičnega tržnega gospodarstva lahko najdemo v evangeljskem sporočilu. Osnova takšnemu gospodarstvu bi moralo biti brezpogojno spoštovanje dostojanstva vsake človeške osebe in upoštevanje temeljne enakosti vseh ljudi. Sedanji papež Frančišek zelo poudarja, da nas evangelij spodbuja k prednostni izbiri za uboge, kar pomeni, da smo kristjani poklicani, da obrnemo tržno logiko, da vlagamo prednostno v uboge, v šibke in s tem dajemo dostojanstvo vsakemu človeku. Logika kapitala ne bi smela nikoli pozabiti, da je njegov končni cilj blagostanje ljudi in to vseh ljudi, ne samo nekaterih. Ob tem pa se je potrebno zavedati tudi, da je Zemlja okrogla in da ni raztegljiva, da so njeni viri omejeni in da je zato potrebno poskrbeti tudi za naravno ravnovesje. Ne smemo brezobzirno izkoriščati narave in živeti na račun prihodnjih generacij. Po podatkih določenih znanstvenih organizacij se narava zaradi intenzivnih človekovih posegov vanjo ne uspe več ustrezno regenerirati, kar dolgoročno pomeni bistveno poslabšanje življenjskih pogojev na našem planetu.

Da se je treba posloviti od mita o brezmejnem napredku, ker je opijanil celotno civilizacijo, kot radi ponavljate za filozofom Hansom Jonasom, se je lahko strinjati. Vendar se od gospodarske rasti oziroma napredka ne moremo »posloviti«. Brez več zaposlovanja si z etiko ne moremo pomagati. Kako pobotati ti dve neizprosni »logiki«?

Saj ne gre za to, da bi se morali posloviti od gospodarske rasti. Gre za to, da se poiščejo nove poti, da bi bil napredek vzdržen in da bi omogočal kakovostno življenje vsem ljudem znotraj naravnega ravnovesja. Jonas poudarja, da je človek s sodobno tehniko pridobil izredno moč, da spreminja tako biosfero (makrokozmos) kot genski material (mikrokozmos); temu »osvobojenemu Prometeju« pa manjka odgovornosti, da bi moč znal uporabiti v dobro. Naloga etike je, da osmišlja človekovo ravnanje, da mu pokaže smer, v kateri naj išče nadaljnje rešitve znotraj sodobnega kriznega položaja. Če ne želi zgrešiti cilja, potem mora upoštevati nekaj temeljnih etičnih načel, kot so spoštovanje dostojanstva vsake človeške osebe, enakopravnost vseh ljudi, pravična razdelitev dobrin, solidarnost, skrb za šibkejše, odgovornost do prihodnjih rodov, odgovornost za naravno okolje. Prepričan sem, da etika ne zavira trajnostnega razvoja, ampak ga spodbuja. Etika, ki se zavzema za dobro človeka in človeške družbe, mora biti v službi gospodarskemu razvoju. Ne gre torej za alternativo: ali gospodarska logika ali etika. Etika preprečuje prenagljene rešitve, ki bi kratkoročno sicer prinesle določeno korist, dolgoročno pa bi imele pogubne posledice za življenje človeka in celotne narave. Tak primer so veliki onesnaževalci okolja, ki sicer dajejo določenim ljudem zaposlitev in jim s tem omogočajo preživetje, vendar pa hkrati širši množici ljudi in drugim živim bitjem zmanjšujejo kakovost njihovega življenjskega prostora.

»Zakaj neki bi bil človek sploh kaj vreden? Morda je vreden le toliko, kot je tržna vrednost elementov njego-

vega telesa ... Zakaj bi imeli šibki in nesposobni kakršnekoli pravice? Kje to piše v naravi – če je narava edino, kar imamo in kar smo?« Tako filozof Gorazd Kocijančič o nevarnosti druge faze sekularizacije, potem ko je novi vek izgnal krščanstvo iz javnega diskurza, komunizem pa ga je poskušal neuspešno uničiti z ognjem in mečem. Je človeško življenje zdaj manj vredno kot pred desetletji?

Verjetno je glavni izziv v sodobni etiki, kako utemeljiti človekovo dostojanstvo. Na čem pravzaprav temelji imperativ nedotakljivosti človeške osebe? Zakaj bi moral spoštovati vsakega človeka? V čem je pravzaprav posebnost človeka glede na druga živa bitja? Krščanstvo utemeljuje svetost človeške osebe v njeni bogopodobnosti. Ker je vsako človeško bitje ustvarjeno po Božji podobi, je sveto in nedotakljivo. Zato tudi ne smemo poljubno razpolagati s človeškim življenjem. Izločitev Boga iz etične argumentacije v procesu sekularizacije postavlja sodobno etiko pred izziv, da poišče drug temelj za preprečevanje vsake diskriminacije in zagotovitev spoštovanja dostojanstva vsake človeške osebe. V veliki meri se sodobna etika opira na Deklaracijo človekovih pravic, ki jo je sprejela Organizacija Združenih narodov leta 1948 z namenom, da se ne bi nikoli več ponovila grozodejstva druge svetovne vojne. Deklaracija temelji na neodtujljivi pravici vsakega človeka do življenja. To pravico utemeljujejo v človeški naravi: z dejstvom, da sem človek, mi je vrojeno dostojanstvo človeške osebe in s tem brezpogojna zaščita življenja. To načelo je potrebno upoštevati brez vsake diskriminacije. Res je, da so težnje nekaterih etikov, da bi uvedli razlikovanje med ljudmi, ki so osebe in zato vredni spoštovanja, in ljudmi, ki niso osebe (npr. prizadeti novorojenčki, bolniki v zadnjem stadiju bolezni), vendar so taka prizadevanja zaenkrat še v manjšini. Osebno menim, da je na splošno gledano danes celo več spoštovanja človeškega življenja, kot ga je bilo v preteklosti.

Vendar tudi predsednik SAZU Jože Trontelj precej črnogledo opozarja, da se vrednost človekovega življenja znižuje, ker nas je menda že petkrat toliko, kot naj bi bilo primerno ob naravni zmogljivosti planeta.

Za vprašanje glede prenaseljenosti našega planeta bi potrebovali poglobljeno in diferencirano analizo. Glede tega se velikokrat delajo prehitri zaključki. Osebno se mi zdi rešitev vlaganje v vzgojo in izobraževanje v deželah v razvoju. S tem bomo dali otrokom možnost celovitega razvoja, kar bo posledično privedlo tudi do bolj uravnotežene prebivalstvene strukture. Tudi če nas bi bilo nekajkrat več, kot je zmogljivost našega planeta (v kar sicer ne verjamem), pa to dejstvo še ne vodi do zaključka, da se zaradi tega zmanjšuje vrednost človeškega življenja. Dejstvo, da je več ljudi, še ne pomeni, da je vrednost posameznika manjša. Osebno ne vidim te povezave.

Schockenhoff, ki sem ga omenil na začetku pogovora, se v temeljnem delu bioetike Etika življenja *sooča z zagovorniki vplivne utilitaristične smeri etike. Ali res vsi utilitaristi tako provokativno in že kar brutalno zatrjujejo, da imajo pravico do življenja tista živa bitja, ki izpolnjujejo določena merila, kot so zavest, razumnost, sposobnost čutenja in načrtovanja prihodnosti?*

Nekorektno bi bilo, če bi vsem utilitarističnim etikom očitali, da uvajajo diskriminacijo znotraj človeške vrste. Utilitarizem je v anglosaksonskem svetu od začetka 19. stoletja dalje prevladujoča smer etične argumentacije, ki ima velik vpliv tudi na politiko in gospodarstvo. V osnovi zagovarja, da je dobro tisto, kar prinaša največ ugodja za največje število ljudi. Ne gre zgolj za iskanje lastnega ugodja in lastne koristi, kot kdo to včasih zmotno in poenostavljeno razlaga, ampak je za utilitariste dobro tisto dejanje, ki ima pretežno ugodne posledice za čim večji krog ljudi. Ne pozna pa utilitarizem absolutnega spoštovanja vsakega življenje, ampak dobro opredeljuje glede na predvidljive posledice. Ena od glavnih težav take argumentacije je, kako opredeliti merila, po katerih bi presojali, kaj prinaša ugodje in korist največjemu številu ljudi. Poleg tega tudi nimamo zanesljivih zagotovil, kakšne bodo *dejanske* posledice določenega dejanja za prihodnost. Postavlja se tudi vprašanje, ali je *ugodje* pravo in zadostno merilo za etično presojanje.

Jeremy Bentham (1748–1832), oče utilitarizma, je bil *empirist*, torej je bilo zanj resnično spoznanje tisto, ki ga dojamemo s čuti. Po njegovem človek po naravi hrepeni po ugodju in se izogiba bolečini. Zato po njegovem prepričanju človek izbira taka dejanja, ki povečujejo ugodje in se izogibajo bolečini. Pri tem ne gre zgolj za telesno ugodje (hrana, spolnost), ampak predvsem za duhovno ugodje (umetnost, medsebojna pomoč, izpolnjevanje dolžnosti). Dobro je torej tisto, kar prinaša ugodje v tem širokem smislu besede. Je pa tako ugodje nekaj preverljivega, merljivega, nekaj, kar se da preveriti s čuti. To je bilo za empirista Benthama pomembno. Vendar je prav v tem tudi kritična točka, kot sem že omenil. Na podlagi česa bomo merili, koliko ugodja bo sprožila določena odločitev, da jo bomo lahko opravičili kot dobro? Kdo bo postavljal merila? Politiki? Javno mnenje? Včasih neko dejanje kratkoročno ne prinaša ugodja (npr. medicinska operacija), vendar vemo, da je tako dejanje razumno in da je potrebno prenesti določeno mero bolečine, da bomo kasneje lahko spet kakovostno živeli. Prav tako so dejanja, ki nekaterim ljudem prinašajo ugodje, drugim pa bolečino. Kako presojati v takšnih konfliktnih situacijah?

V sodobni bioetiki se je oblikovala t. i. smer *preferenčnega* utilitarizma. Njegov glavni predstavnik je avstralski filozof Peter Singer (1946–). Opira se na kla-

sični empiristični utilitarizem in zahteva kopernikanski preobrat v etiki. Osnova za ta preobrat je nova definicija osebe, ki ni več nujno vezana na pripadnost vrsti homo sapiens. Singer želi dati etiki konkreten empiričen temelj. Po njegovem je potrebno enakovredno obravnavati interese vseh živih bitij, ki lahko občutijo užitek ali bolečino, ne glede na pripadnost vrsti. Tako lahko status osebe pridobijo določeni višje razviti sesalci, medtem ko določeni pripadniki vrste homo sapiens (npr. zarodki, anencefalični dojenčki, bitja v vegetativnem stanju) nimajo statusa osebe. Ključna značilnost osebe je za Singerja samozavedanje, poleg tega pa še razumnost, sposobnost čutenja, sposobnost načrtovanja prihodnosti. Kdor izpolnjuje te pogoje, ima pravico, da je spoštovan kot oseba in da je njegovo življenje nedotakljivo. Kdor teh meril ne izpolnjuje, nima pravice, da je njegovo življenje nedotakljivo. Tako je etično, če končamo življenje prizadetim otrokom, dementnim starostnikom, neozdravljivo bolnim ljudem. Za Singerja je nesprejemljivo, da sodobna družba še vedno vztraja na načelu svetosti in nedotakljivosti življenja, ki ima po njegovem temelje v krščanskem religioznem sporočilu.

V zborniku letošnjega seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, posvečenega etiki, je podobno zapisal tudi profesor na mariborski filozofski fakulteti Friderik Klampfer. Pravi, da je že »skrajni čas, da tudi slovenska družba moralno dozori in da zastarelo etiko svetosti in brezpogojnega spoštovanja vseh oblik človeškega življenja končno nadomesti s sodobnim izzivom in priložnostmi, ne nazadnje pa tudi moderni senzibilnosti primernejšo etiko blaginje oziroma kakovosti življenja«. Kakšne posledice bi prinesel obrat od »zastarele« etike dostojanstva in neodtujljive pravice do življenja k »naprednejši« utilitaristični etiki blaginje oziroma kakovosti življenja?

Profesor Klampfer se v svojih stališčih v glavnem opira na misel Petra Singerja. Zavzema se, denimo, za liberalizacijo evtanazije in raziskav na zarodkih. Vse to na prvi pogled razširja območje človekove svobode in daje obete za boljšo prihodnost. Zakaj ne bi spoštovali želje neozdravljivo bolnega in ga odrešili njegovega trpljenja? Če je človek svoboden skozi vse svoje življenje, potem naj svobodno odloča tudi o svoji smrti. Zakaj ne bi uporabili nadštevilnih zarodkov, ki so ostali v postopku oploditve z biomedicinsko pomočjo, za raziskave? Skoraj samoumevno se zdi, da je splošna korist mnogo večja od prizadete škode za zarodek, ki je tako in tako zapisan smrti. Vendar pa take navidezno »dopustne in razumne« kršitve človekovega dostojanstva odpirajo vrata povsem novemu pogledu na vrednost človekovega življenja. Ko začnemo postavljati mejo, od kje in do kje je človekovo življenje vredno spoštovanja, stopamo na izredno spolzek teren. Kdo bo določal, katero življenje je še vredno živeti, katero trpljenje je še znosno? Katere lastnosti mora imeti človek, da ima še pravico do življenja? Če bi dostojanstvo osebe postalo relativno, torej odvisno od določenih meril, potem bi se nujno odprla vrata številnim zlorabam in manipulacijam. Ljudi na obrobju (bolnike, starostnike, starše prizadetih otrok, potencialne starše otrok z boleznimi …) bi postavili pod izreden pritisk, da se odločajo v skladu s pričakovanji družbe. Posamezno življenje ne bi bilo več dar, s katerim ne smemo poljubno razpolagati, ampak bi bilo načelno dano v »našo« presojo, da odločamo, ali je še vredno življenja ali ne. Ob tem pa je temeljno vprašanje, kdo bi o tem presojal, kdo bi postavljal merila. Religiozen pogled, ki utemeljuje brezpogojno spoštovanje vsakega človeškega življenja, saj je vsako življenje dar Stvarnika, osvobaja in ščiti posameznika pred različnimi totalitarizmi, ki si ga želijo podrediti. Zanikanje temeljne enakosti vseh ljudi bi prav gotovo vodilo v nove družbene nemire in bi pomenilo velik padec nazaj v etični zavesti človeštva.

Ste tudi član državne komisije za medicinsko etiko. Omenjenega profesorja, milo rečeno, motijo stališča, ki jih zavzema komisija, prav tako njena sestava. Kako vplivni oziroma močni so slovenski privrženci utilitarizma?

V uvodu knjige *Cena življenja* profesor Klampfer polemizira glede sestave komisije; predvsem ga moti, da je v njej tudi moralni teolog. Dejstvo je, da imajo domala vse bioetične komisije po svetu v svojih vrstah tudi moralne teologe. Moralna teologija se je skozi stoletja zanimala za etične dileme na področju medicine in ima zelo bogato izročilo na tem področju. Tudi začetniki na področju bioetike v 70. letih v ZDA so bili pretežno teologi. Pri tem je zelo pomembno vedeti, da se moralna teologija pri oblikovanju svojih stališč ne sklicuje neposredno na Božjo avtoriteto ali na avtoriteto cerkvenega učiteljstva, ampak na naravni moralni zakon, ki je obče razviden vsem ljudem. Ko teologi oblikujemo svoja stališča na področju bioetike, jih poskušamo predstaviti tako, da so razumljiva in prepričljiva tudi za neverujoče. Božje razodetje (Sveto pismo) nas dela pozorne in občutljive za krivice v tem svetu, za kršenje pravic zapostavljenih in nas spodbuja, da se zavzemamo za spoštovanje vseh ljudi, še posebej za šibke in uboge, da damo glas tistim, ki tega glasu nimajo. Pri teh prizadevanjih se teologi vključujemo v širši etični dialog v družbi. Veseli me, da bo – vsaj kolikor mi je znano – v prihodnji sestavi Komisije za medicinsko etiko sodeloval tudi kolega filozof. Tako bo zadoščeno priporočilu profesorja Klampferja, da bo imela komisija tudi laičnega filozofa.

Glede stališč naše komisije pa lahko rečem, da jih po temeljem pogovoru in soočenju z različnih vidikov vedno oblikujemo soglasno. Tukaj gre posebna zasluga akademiku profesorju Jožetu Trontlju, ki z izredno etično občutljivostjo in preudarnostjo zna izluščiti temeljne dileme določene problematike in člane komisije usmerja pri oblikovanju uravnoteženih in argumentiranih stališč. V veliko pomoč so nam tudi njegove bogate mednarodne izkušnje. Kot verjetno veste, je eden od snovalcev Oviedske konvencije, ki je temeljni akt za bioetično zakonodajo v državah Sveta Evrope. Zato so naša stališča vedno oblikovana v skladu s sodobnimi evropskimi etičnimi standardi. Očitki o zastarelosti stališč Komisije za medicinsko etiko zato nimajo kakšne realne osnove.

V enem od pogovorov ste dejali, da bi se moral sodobni človek spet naučiti umreti. Kdaj je čas za ta ars moriendi*, umetnost priprave na zadnjo uro, ki se ji nihče ne more izogniti? Že v šoli?*

Sodobni človek je rojstvo in smrt izrinil iz domačega okolja. Pomemben nam je predvsem sedanji trenutek, izvor in konec pa puščamo ob strani. Misel na izvor in na konec našega življenja pa nas privede do tega, da se zavemo, da je življenje dar. Če živimo v tej zavesti daru, če razvijamo kulturo daru, potem tudi na svoje vsakdanje življenje gledamo drugače. Psalm 90 pravi: »Uči nas misliti na minljivost življenja, da pridemo do prave modrosti.« Če živimo v zavesti, da je naše življenje minljivo, da se bomo enkrat poslovili s tega sveta, potem drugače vrednotimo stvari v vsakdanjem življenju. Ni prav, da se izogibamo pogovoru o smrti in stiku s smrtjo. Prav je, da se tudi otroci in mladostniki konkretno soočijo s smrtjo in z umiranjem. Nič ni narobe, če so zraven, ko umira kdo od domačih. Sodobna tehnološka civilizacija je smrt tabuizirala, ker je pač ne more obvladati. Ker tega problema ne more rešiti, ga preprosto zanika oziroma izrine iz polja zaznavanja. Zelo pomembno je, da se že otroci srečajo z bolnimi in nemočnimi, da se v njih razvija in krepi naravni občutek sočutja in da se naučijo sprejemati tudi bolečino in trpljenje. Smrt je končni pristan našega zemeljskega življenja, zato je pravzaprav celotna življenjska pot priprava na to zadnje dejanje. Če gledamo na smrt kot na prijateljico oz. sestro, kot pravi sv. Frančišek, potem ni nekaj groznega, ampak je v resnici prehod v polnost življenja z Bogom.

V Sloveniji bi bilo zelo pomembno, da bi se vzpostavila središča za paliativno oskrbo umirajočih, kot imajo to urejeno v Avstriji in Nemčiji. V številnih hospicih umirajočim ponujajo celostno oskrbo: poleg terapevtskih sredstev za lajšanje bolečine nudijo tudi človeško bližino, sočutje, razumevanje in duhovno oporo. Na ta način pomagajo umirajočemu in njegovi družini, da lažje sprejmejo smrt. Zanimivi so rezultati ankete, ki so jo pred slabim desetletjem izvedli med starostniki v Avstriji, ki kažejo, da velika večina (80%) še nikoli ni pomislila, da bodo morali umreti.

Vaša prva skrb kot direktorja Zavoda svetega Stanislava so mladi. Končali bodo fakulteto, nato pa se bodo, če v nekaj letih kriza ne popusti, znašli na cesti, v kateri od mučnih zaposlitev ali kar v tujini. Kako jih »pripraviti« na bremena tega izziva?

Kot zanimivost naj povem, da mi je letos učenka v 7. razredu naše osnovne šole dejala, da se ne splača učiti, ker tako in tako ne bodo dobili službe oz. da ni pomembno znanje, ampak zveze, če hočeš dobiti delo. Izjava učenke me je šokirala. Kaže na neko splošno pesimistično ozračje v naši državi. Po drugi strani pa tudi na prepričanje, da brez zvez ne moreš priti nikamor. Slovenija je majhna država in vsakdo koga kje pozna. Tudi name se obračajo določeni ljudje, da bi za koga posredoval. Res je žalostno, ko se na prvi pogled zdi, da ni pomembno, kaj znaš in česa si sposoben, ampak kdo je tvoj »boter«. Zato nam na žalost najsposobnejši kadri odhajajo v tujino. Tudi precej naših dijakov se je podalo v druge države, saj imajo tam več možnosti za osebnostni in poklicni razvoj. V tujini ne gledajo toliko na zveze, ampak predvsem na sposobnosti. Upam, da nas bo trenutna kriza prisilila v to, da bomo tudi pri nas dali poudarek predvsem znanju in sposobnostim posameznika.

In kaj lahko naredimo kot šola? Predvsem spodbujamo inovativnost in samoiniciativnost naših učencev in dijakov. Na Škofijski klasični gimnaziji imamo predmet »Projektna naloga«, kjer dijaki 2. in 3. letnika zasnujejo svoj projekt in ga poskušajo spraviti v življenje (npr. prevod knjige, tehnične inovacije, dobrodelne prireditve …). Na ta način skušamo dijake spodbuditi, da sami poiščejo nove poti. Šola ne sme biti samo ponavljanje in utrjevanje že znanega, ampak tudi spodbuda k odkrivanju neznanega. Tudi iz sedanje krize nas ne bodo rešile povezave že znanega, ampak predvsem nove, presenetljive iznajdbe, za katere je potencial v današnji mladini. Upam, da jih bomo v šoli vsaj malo navdušili, da bi ta potencial v sebi odkrili in ga tudi uresničili v življenju – v blagor vseh. Zato mladim predvsem polagam na srce, da je prihodnost naše države odvisna od njih in njihove ustvarjalnosti – naj bodo pogumni, zavzeti, odgovorni in sočutni, da bodo ustvarili pravično družbo za vse ljudi.

Na ustavno sodišče ste vložili pobudo za presojo krovnega šolskega zakona, da bi uveljavili stoodstotno financiranje zasebnega šolstva in seveda tudi vaše osnovne šole Alojzija Šuštarja. Zakaj menite, da bi lahko prepričali vrh sodne oblasti?

Gre za presojo 86. člena Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, ki govori o deležu financiranja zasebnih šol. Pod vprašaj ne postavljamo deleža financiranja vseh zasebnih šol, ampak samo financiranje obvezne osnovne šole. Naša argumentacija je sledeča. Ustava v 57. členu določa, da je izobraževanje svobodno ter da je osnovnošolsko izobraževanje obvezno in da se financira iz javnih sredstev. Ustava torej omogoča, da starši svobodno izberejo za svojega otroka šolo, ki je lahko zasebna ali državna. Država ima nalogo, da prek svojih organov ugotovi, ali posamezne šole izpolnjujejo predpisane pogoje glede programa, prostorov in kadra. Ko je ugotovljeno, da določena šola izpolnjuje pogoje in je šola vpisana v razvid osnovnih šol, takrat ji po našem prepričanju, kadar gre za obvezno osnovnošolsko izobraževanje, ustava zagotavlja, da se to izobraževanje financira iz javnih sredstev. V ustavi ne piše, da imajo državne šole pravico do financiranja, zasebne pa ne, ampak da se »osnovnošolsko izobraževanje financira iz javnih sredstev«. Po sedanjem zakonu so starši otrok v zasebni osnovni šoli diskriminirani, saj morajo za to, da lahko svobodno izberejo šolo (kar jim omogoča ustava), prispevati dodatna sredstva za izobraževanje svojih otrok. S tem so postavljeni v neenakopraven položaj s straši, ki imajo otroke v državnih šolah. Naše stališče utemeljujemo tudi na 26. členu Deklaracije človekovih pravic, ki pravi, da ima vsakdo pravico do izobraževanja in da mora biti izobraževanje vsaj na začetni stopnji brezplačno. Zato pričakujemo, da bo ustavno sodišče pritrdilo naši pritožbi in da bo vsaj obvezno osnovnošolsko izobraževanje tudi v zasebnih šolah v celoti financirano iz javnih sredstev.

Če vam ne uspe na ustavnem sodišču, kako se izogniti, da stroškov šolanja ne boste (v celoti) prevalili na starše?

Delno pomoč je obljubila Ljubljanska nadškofija kot ustanoviteljica. Že ob začetku delovanja pa smo ustanovili tudi Fundacijo Alojzija Šuštarja, prek katere zbiramo sredstva za pokrivanje dela šolnine naših učencev. Ker je šola vsako leto številčnejša za dva razreda, seveda rastejo tudi naše potrebe po finančni podpori. Nikakor ne želimo, da bi celotna šolnina prišla na bremena staršev. Pri nas je veliko družin z več otroki in če bi uvedli dejansko šolnino za vse učence, si marsikatera družina ne bi mogla privoščiti šolanja pri nas. Ne želimo postati šola samo za bogate. Zato bomo v prihodnje še okrepili delovanje Fundacije Alojzija Šuštarja. Med drugim bomo poskušali pridobiti čim več ljudi, da nam bodo namenili 0,5 odstotka dohodnine, kar ne predstavlja nobene dodatne finančne obremenitve za posameznika, nam pa prinese dodaten vir za delovanje naše šole. Organizirali bomo tudi prireditve in dobrodelne akcije, s katerimi bomo morali vsako leto pridobiti okrog 200.000 evrov.

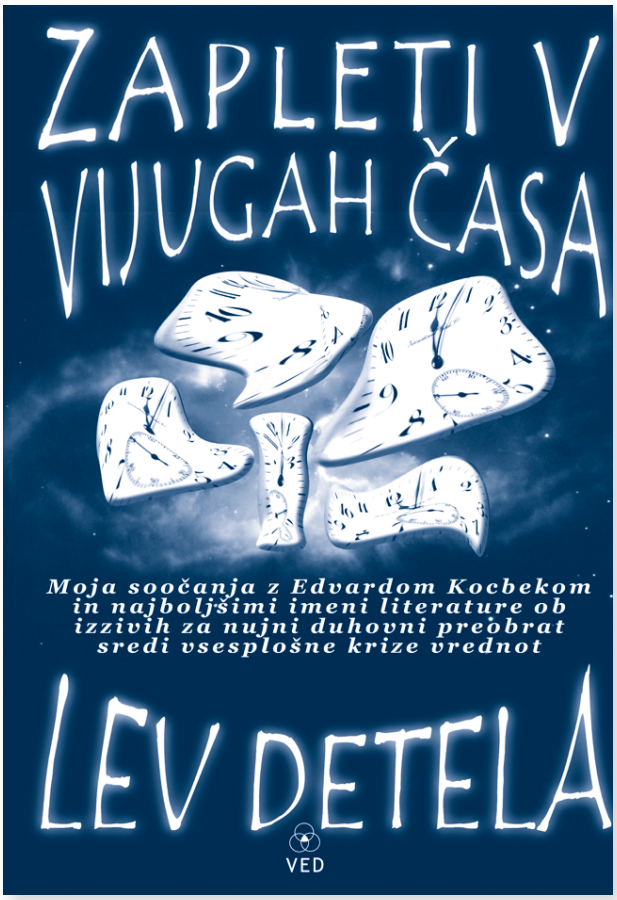
Pred časom ste v neki razpravi tudi vi izrazili pričakovanje, da bi razpravljanje o religijskem pouku v šoli v prihodnje potekalo na strokovni in ne na ideološki ravni. Je prišlo vsaj do prvih znakov umikanja politike in ideologije?

Na tem področju je ogromno predsodkov in strahov. Vendar to ne sme biti povod za to, da bi obupavali. Prepričan sem, da se bodo postopoma stvari normalizirale in da bo mogoče tudi o religioznih vprašanjih govoriti na neideološki način. Religija vendar spada k bistvu človeka in je na tak ali drugačen način navzoča v vseh kulturah. Nepoznavanje religioznih vsebin ustvarja številne predsodke in povečuje nestrpnost v družbi. Raziskava o verskem življenju v Srednji Evropi je pokazala, da ima slovenska mladina najmanj znanja na področju religije in da je najbolj nestrpno nastrojena do drugače mislečih. Strpnosti se ne gradi tako, da se drugega preprosto ignorira, ampak da se ga spoznava, da se ga poskuša razumeti in da se poskuša od njega kaj naučiti. Seveda pa religijski pouk v šoli ni verouk, kot ga poznamo na župnijah. Ne gre za uvajanje v versko življenje, ampak za spoznavanje religij in njihovega pomena za družbo. Včasih tudi v Cerkvi nismo povsem enotni, kakšen religijski pouk v šolah si želimo.

Kakšne so torej perspektive religijskega pouka v šolah?

Prvi korak v smeri večjega poznavanja verskih vsebin pri vseh učencih bi bil v tem, da bi predmet »Verstva in etika«, ki je sedaj izbirni predmet v osnovni šoli, postal obvezen predmet za učence v zadnjem triletju. Tako bi vsi osnovnošolci dobili osnovno izobrazbo o pomenu vere in religij za osebno življenje posameznika in za družbo. Sam predmet je že sedaj dobro zasnovan, odpira temeljna bivanjska vprašanja in predstavi osnovne značilnosti različnih svetovnih religij, pri čemer daje poudarek na krščanstvu kot religiji okolja. Mislim, da bi po nekaj letih poučevanja tega predmeta tudi širša javnost prišla do spoznanja, da je soočenje z religioznimi temami za razgledanost in osebni razvoj otrok koristno in bi potem lahko podoben predmet uvedli tudi v nižjih razredih osnovne šole in v srednjih šolah. Upam, da bo v prihodnjih letih kdo od odgovornih našel pogum in bo tudi religijo umestil v širok spekter znanj, ki jih ponuja šola. Na katoliških šolah pa se bomo trudili, da bomo ta predmet še naprej razvijali v skladu s sodobnimi pedagoškimi standardi in da bomo lahko – če bo takšna želja – s svojimi izkušnjami pomagali pri uvajanju podobnega predmeta v državnih šolah.

Pogovarjal se je **Ivan Puc**



Lev Detela: ZAPLETI V VIJUGAH ČASA

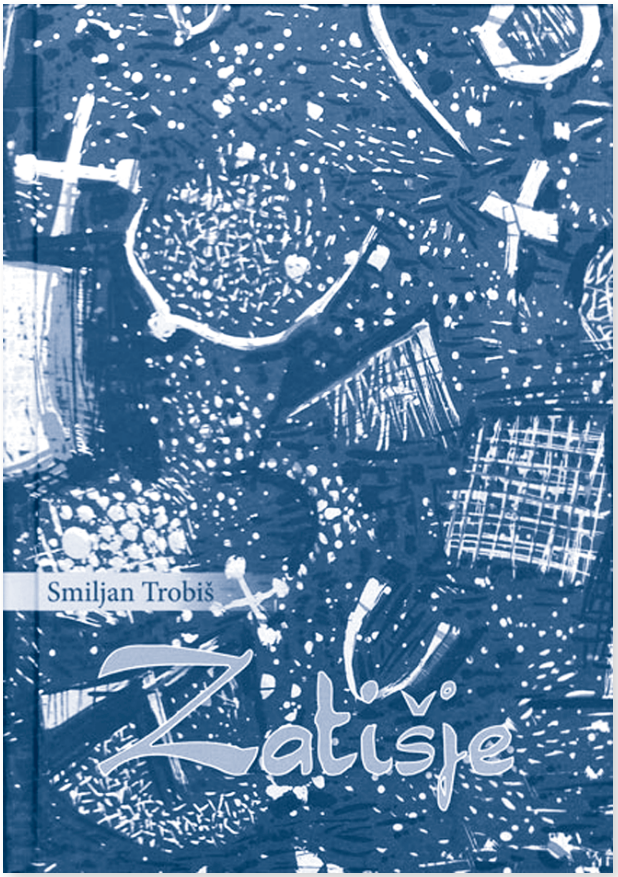
Moja srečanja z Edvardom Kocbekom in najboljšimi imeni literature ob izzivih za nujni duhovni preobrat sredi vsesplošne krize vrednot

Založba VED, 2013, 196 str.

Knjiga je stilski konglomerat, sestavljen iz esejističnih, žurnalističnih in dnevniških zapisov; tu in tam se pojavijo avtorjevi citati iz predavanj, člankov ali simpozijev, vmes pa je še nekaj impresij. Morda se zdi kaotično, vendar je pričujoče vse prej kot to. Vse tekste povezuje refleksija na življenje in delo Edvarda Kocbeka, iz nje pa izhajajo nastavki za avtorjeva aktualna razmišljanja o svetu in predvsem položaju slovenstva v njem.

Detela lucidno razkrije probleme in pasti današnjega časa. Ne glede na to, da danes marsikdo govori o krizi vrednot, jih avtor osvetli še v drugačni luči, predvsem pa je največja vrednost njegovega vidika in analize v tem, da opazuje Slovenijo z delne distance, z očmi kulturnika in svetovljana, nenazadnje iz druge države, česar sami ne moremo. Lepo bi bilo, če bi Slovenci te vidike sprejeli in o njih razmišljali, ne pa se z njimi spopadli ali se od njih distancirali, kot je to že v navadi. Potrditev, da ima Detela v svojih izvajanjih še kako prav, pa je tudi v tem, da ne pusti Slovencev ravnodušnih, morda so celo razjarjeni, tako »eni«, kot »drugi«.

Naj omenim še, da nadvse zanimiva Detelova knjiga ni samo krajši zgodovinski sprehod ali analiza današnjih dni. Oboje je bolj izhodiščnega značaja, saj nam avtor nakaže tudi možnosti, s katerimi bi lahko naredili korak naprej in zaživeli polno življenje naroda. Avtor v slovenstvo in državo še kako verjame, zato kliče: »Vstani, Slovenija, zakaj v tebi so zdrave korenine, iz katerih se boš dvignila v novi čas. Tedaj se boš otresla suženjstva, porojenega iz slabih sebičnih navad in razprtij, in se samozavestno uresničila v demokratični svobodi!«



Smiljan Trobiš: ZATIŠJE

Založba SPES, 2013, 45 strani

Plodoviti avtor tudi v tej zbirki ostaja zvest svoji tradiciji – iskanju stika z Največjim. Le da je tokrat bolj »pasiven«, bolj predan intuiciji in se zavestno prepušča lebdenju v kozmičnem, ki naj bi ga naplavilo proti cilju, proti Resnici.

Poleg transcendentnih tem pa se v tem delu pojavljata nežna, v tančice zavita erotika in seganje k lepemu. Estetiki daje velik pomen, saj je, če pravilno berem Trobiša iz istega vira kot On in s tem še ena pot k Njemu. Tu pa velja pripomniti, da je zbirka morda celo za spoznanje v vseh pogledih prelepa in je avtor »najmočnejši« pravzaprav v najbolj zemeljskih in snovnih temah.

Nova Trobiševa pesniška zbirka bo zanimivo branje vsem iščočim in vsem tistim duhovnim ljudem, ki so odprti za neskončno, ter pripravljeni na soočenje z Najvišjim in Resnico.



1851
CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
Prva slovenska založba

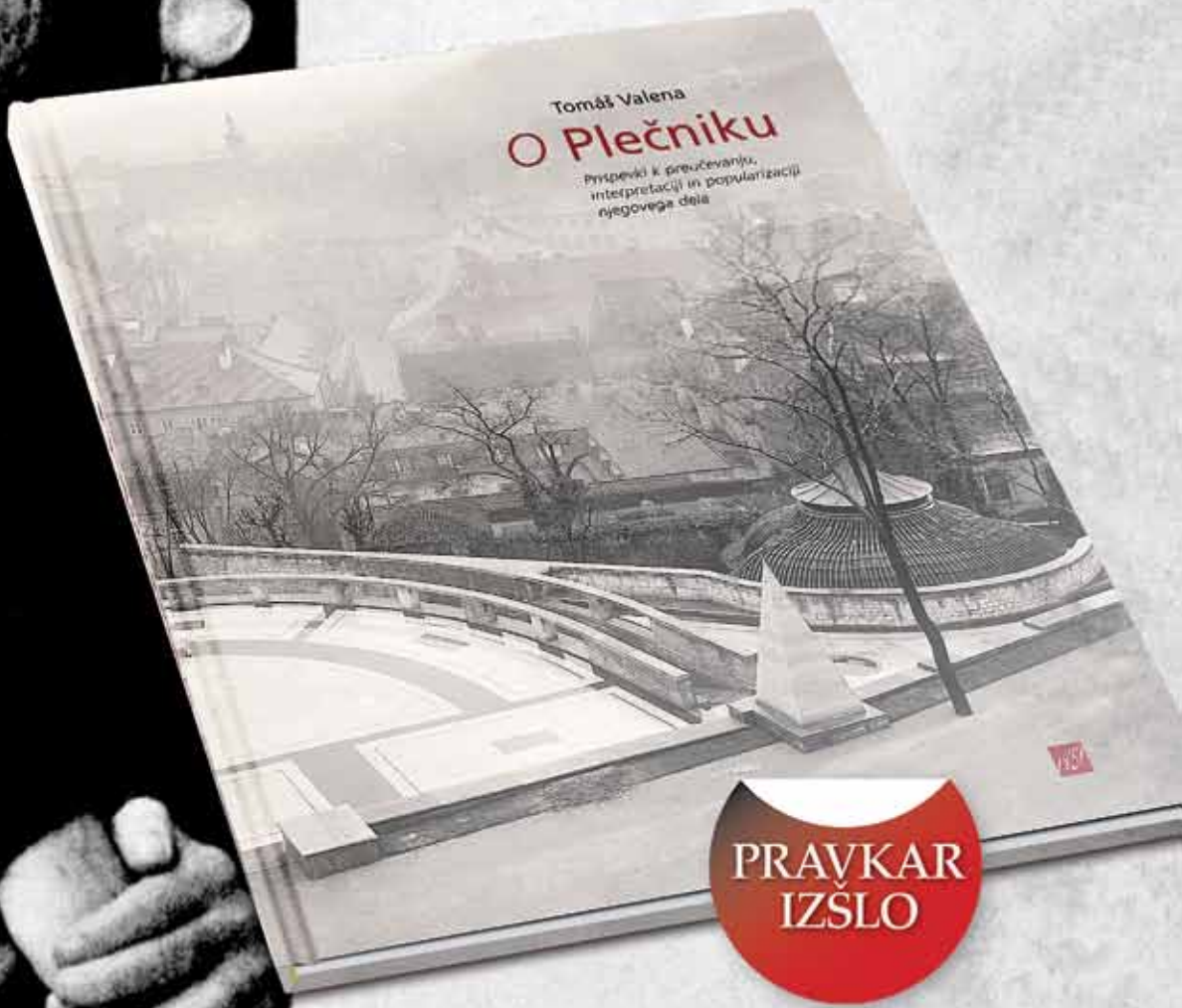
Vsebina

I. Teoretične osnove za bioetično razmišljanje.
II. Analiza problemov: odgovornost za lastno zdravje, diagnostični postopki, meje intenzivne medicine, presaditev organov, gensko zdravljenje, splav, evtanazija, biomedicinsko raziskovanje (kloniranje, izdelovanje himer, človeško-živalski hibridi), odgovornost za življenje živali ....

»V osupljivo veliki meri se ujema z opredelitvami Odbora za bioetiko Sveta Evrope, ob vsej njegovi multikulturnosti, pripadnosti različnim religijam in zgodovinsko pogojenim razlikam v dojemanju vrednot.« *(akademik dr. Jože Trontelj)*

1851
Celjska Mohorjeva družba
Prva slovenska založba





PRAVKAR IZŠLO